

A HUN-TÖRTÉNET ÉS SZERZŐJE

A középkori magyar történetírás — és ezt követően a magyar irodalomtörténet — egyik legtöbbször vitatott kérdése: a hun-történet keletkezése. Tudvalevően Béla király névtelen jegyzőjének a művében a „hun-történet” még csak néhány mozzanattól állt: ti. hogy Pannónia egykor Attila király földje volt, s Attila valamilyen, közelebbről nem indokolt módon az Árpádok ősatyja, továbbá, hogy a székelyek Attila király népei, s így Pannónia jogos örökségként szállott Árpád fejedelemre és népére. Ezért nem csoda, hogy annak a műnek a szerzője, aki Attilának és népének a történetét részletekbe menő ábrázolással beiktatta a magyar történetbe, az utókor érdeklődését különös mértékben magára vonta. A régebbi, ma már idejét múlt felfogás szerint ugyanis a hun-történet szerzője a magyar nép „ősi történeti hagyományait” foglalta írásba, s így mint „ősi hagyományok” őrzője és lejegyzője érdemel figyelmet. Az újabb felfogás szerint pedig a hun-történet szerzője egy mesés történeti múlt „tudós” megalapozója és igazolója.¹

Hogy ki ennek a magyar nép történeti öntudatát századokon át befolyásoló műnek a szerzője, annak eldöntését az a körülmény nehezíti meg, hogy a hun-történet három, egymással rokon, de mégsem teljesen azonos szövegezésben maradt ránk.² Az 1., a Budai- és a 2., a Képes-Krónika-család lényegében azonos — bővebb — szövegezésével szemben maradt ránk egy 3., rövidebb szövegezés is, IV. László király udvari klerikusának, Kézai Simonnak a neve alatt. Ennek a ténynek az alapján a következő nézetek láttak napvilágot idők folyamán a hun-történet szerzőjére vonatkozóan:

1. A hun-történetnek mind a bővebb, mind a rövidebb változata Kézai Simon műve. Ez elgondolás szerint először a bővebb változatot írta meg, később azután, talán Kun László király kérésére művét némileg megrövidítve újból leírta.³ Meg kell azonban jegyeznünk, hogy ez önmagában sem nagyon valószínű, de a két szöveg kisebb-nagyobb ellentmondásai is e feltevés helyessége ellen szólnak.⁴

¹ A kérdés régebbi irodalmát lásd PINTÉR JENŐ: Magyar Irodalomtörténet, I. 1930. 62—71.

² A krónika-családok megállapítása és egymáshoz való viszonyuk tisztázása DOMANOVSKY SÁNDOR alapvető vizsgálatainak köszönhető: A Budai krónika. Századok, 1902. 615—630; 729—752; 810—831. és a SZENTPÉTERY IMRE szerkesztésében megjelent *Scriptores Rerum Hungaricarum* (= SRH.) szövegkiadás bevezetésében, Bp. 1937. I. 227—237. Vö. HORVÁTH JÁNOS: Árpád-kori latin nyelvű irodalmunk stílusproblémái (= Stílusproblémák), Bp. 1954. 255.

³ KARÁCSONYI JÁNOS: A székelyek eredete és Erdélybe való telepedése. Bp. 1905. HÓMAN BÁLINT: A Szent László-kori *Gesta Ungarorum* és XII—XIII. századi leszármazói. Bp. 1925. 64.; *Ua.*: A magyar hun-hagyomány és hun-monda. Bp. 1925. 24.; VÁCZY PÉTER: A népfeljegyzés első magyar hirdetője. (Károlyi-Emlékkönyv) Bp. 1933. 546—563.

⁴ Ezekre az ellentmondásokra részben DOMANOVSKY is rámutatott: Kézai Simon mester krónikája. Bp. 1906. 52.; szerinte azonban Kézai műve csak kivonata az V. István-kori szerző művének. A két szövegezés közötti ellentmondásokat éppen ellenkezőleg — Kézai szerzősége mellett érveként — értékeli MADZSAR IMRE: A hun krónika szerzője. Történeti Szemle, 1922. 87. kk. és FARKAS LÁSZLÓ: Kézai és a magyar krónikák. Szeged, 1935. 30.

2. E felfogás módosított formája, hogy csak a rövidebb változat Kézai műve, s a bővebb változat úgy jött létre, hogy később egy ismeretlen szerző kibővítette helyenként Kézai szövegét⁵, a hun-történet azonban e felfogás szerint is Kézai műve, Kézai szellemének terméke.

3. E felfogással szemben azonban már elég korán felmerült olyan nézet is, hogy a hun-történetet a XIII. század folyamán, de még Kézai előtt írta valamely krónikásunk, esetleg önállóan, esetleg a magyar történettel egybekapcsolva, s így a ránkmaradt Kézai-féle rövidebb változat egyszerű kivonata egy teljesebb műnek. Ebben az esetben Kézai mint szerző egyáltalán nem jöhet számításba. A bővebb szövegek szerzőjét régebben II. András korában (Marczali),⁶ újabban V. István korában keresték (Domanovszky).⁷ Az V. István-kori szerzőt Györffy György egy főúri származású krónikásban, az Ákos-nembeli *Ákos mester*ben határozta meg. Szerinte a hun-történet szerzője is Ákos mester.⁸

A kérdés részletekbe menő vizsgálatával itt aligha terhelhetjük az olvasót, néhány lényeges pontra azonban itt is helyénvaló rámutatni.

Mindenekelőtt Kézai Simon mester a műve elé írt prologusban arról értesít, hogy *ő foglalta először össze* különböző (német, francia és olasz) külföldi források alapján a hunok történetét.⁹ Ez a nyilatkozat egymagában is eldöntené a hun-történet szerzőjének kérdését, ha ugyanez az előszó nem volna meg a Budai-krónika családba tartozó Sambucus-kódexben is — igaz, a Kun Lászlóhoz intézett ajánló sorok nélkül. Mivel szokatlan ugyan, de mégsem tartozik a lehetőségek közé, hogy egy író a középkorban elődjének nemcsak a művét, hanem annak még bevezetését is elutaljon, azért a szerzőség eldöntése kérdésében a prologusból nem lehet kiindulnunk.

Sajnos, a hun-történetben olyan utalás, amelyből közvetlenül lehetne a szerzőre következtetni, nem található, de közvetett bizonyítékokkal ki lehet mutatni, hogy a hun-történet Kun László király uralkodásánál előbb nem jöhetett létre, s így annak szerzője sem lehet más, mint Kun László király udvari papja, Kézai Simon mester.

Többen rámutattak már (Domanovszky, Grexa),¹⁰ hogy a hun-történet a székelyek révén — akik Attila népei — s az Aba nemzetség mondái ősenek, Csabának a mondáján keresztül kapcsolódik a magyar történethez. A székelykérdés nem alkalmas a hun-történet keletkezési idejének megállapítására, de az Attila—Csaba—Aba-genealógia alkalmas kiindulópontul szolgálhat e sokat vitatott kérdés eldöntéséhez.

A hun-történet 22. fejezete mind a bővebb, mind a rövidebb Kézai-féle változatban elmondja, hogy a hun birodalom felbomlása után Attila egyik fia, a görög császár leányától született Csaba életben maradt vitézeivel visszatért a Szittyaföldre, ahol még életben találta atyái nagyatyját Bendekuzt, feleséget azonban nem kapott Szittyaföldön, mert az igazi szittyák *keveréknek, korcsnak* (missitalius) tartották őt, mivel nem szittyá anyától, hanem a görög császártól.

⁵ HEINEMANN: Zur Kritik ungarischer Geschichtsquellen. Neues Archiv, XIII. Hannover, 1887. 61. 73—74.; KAINDL: Studien zu den ung. Geschichtsquellen. Wien, X. 1902. 400.; MADZSAR IMRE: A hun krónika szerzője. Történeti Szemle, 1922. 75—103.; ERDÉLYI LÁSZLÓ: Krónikáink atyja Kézai. Szeged, 1933. 6.; FARKAS LÁSZLÓ: Kézai és a magyar krónikák. Szeged, 1935. 37.; DOMANOVSKY S.: Kézai és a hun krónika. (Károlyi-Emlékkönyv) Bp. 1933. 118—19.; Stílusproblémák, 359.; 365. kk.

⁶ MARZALI HENRIK: A magy. történet kútfői az Árpádok korában. Bp. 1880. 63.; SEBESTYÉN GYULA: A magyar honfoglalás mondái. Bp. 1905. I. 390.

⁷ DOMANOVSKY S.: Kézai Simon mester krónikája. Bp. 1906. 73—74.; *Ua.*: Kézai és a hun krónika. (Károlyi-Emlékkönyv) Bp. 1933. 115.; *Ua.*: Attilától Árpádig. (Melich-Emlékkönyv) Bp. 1942.; C. A. MACARTNEY: Studies on the early hungarian historical sources. Bp. 1940. 16—17.; *Ua.*: The medieval hungarian historians. Cambridge, 1953. 94. némi ingadozással.

⁸ GYÖRFFY GYÖRGY: Krónikáink és a magy. őstörténet. Bp. 1948. 153.; 165. kk.

⁹ Vö. MADZSAR I. i. m. 80.; 83.; ERDÉLYI L. i. m. 6.; FARKAS L. i. m. 35.

¹⁰ DOMANOVSKY S.: Attilától Árpádig. (Melich-Emlékkönyv) Bp. 1942. 62.; GREXA Gy.: A Csaba-monda és a székely hun hagyomány. Bp. 1922. 3—4.

leányától született. Ezért aztán Csaba kénytelen volt a khorezmi földről feleséget hozni magának. Csabának ettől a feleségétől két fia született, Ed és Edemen. Ezek közül Ed — a hun-történet szerint — Szittya-földön maradt atyjánál, „Edemen pedig, amikor a magyarok másodízben visszatértek Pannóniába, atyjának és anyjának igen nagy háznépével költözött be,” s ettől ered — végső fokon Csabától — az Árpád-kor egyik leghatalmasabb nemzetsége, az Abák.¹¹

Ami az Abák genealógiáját illeti, tudvalevő, hogy ezt a nemzetséget már Anonymus is Edtől és Edementől származtatja azzal a jellemző eltéréssel, hogy ezek Kíev alatt csatlakoztak a magyarokhoz a többi kun vezérrel együtt, s a felső Tisza folyásánál és a Mátra vidékén nyertek kiterjedt birtokokat Árpád vezértől (Anon. 8, 10, 17, 32. fejj.). Ami Anonymusnál és a hun-történetben egyezik az Abák genealógiájára vonatkozólag, azt bízvást az Abák hiteles nemzetségi hagyományainak tekinthetjük, ami a kun-hun eredetet és az Attilától Csabán keresztül való leszármazást illeti, ezek nyilván tudós kombináció és egy kis nyelvészkedés eredményei, eltekintve e nemzetség Khorezmi kapcsolataitól.

Ami már most az Abáknak a hun-történetben olvasható származásrendjét különösen korjelzővé teszi számunkra, az az a körülmény, hogy a hun-történet szerzője az Abákat nem valami hízelgő módon *keveréknek*, *korcsnak* (missitalius) nevezi, nem Szittya-föld igazi sarjadékának, s ennek indokolása az, hogy Csaba, a nemzetség őse, a görög császár leányától való fia Attilának.

Amennyiben a görög császár leányától való származás az igazi szittya származással szemben alacsonyabbrendű és mintegy dehonesztáló, annyiban ilyesmit sem IV. Béla alatt, sem V. István uralkodása alatt nem írhatott le egyetlen krónikásunk sem, hiszen IV. Bélának a felesége Laszkaris Mária, a görög császár leánya, s az ő fia, V. István eszerint szintén missitalius: korcs-keverék. Ezek szerint tehát szinte kizárt dolog, hogy a hun-történetet IV. Béla vagy V. István alatt írták volna. Ellenben meg lehet érteni az Abákkal szemben ilyenféle történetírói magatartást Kun László idejében, aki maga már kun, keleti ivadéka az Árpád törzseknek, s akinek a hatalmaskodó Abákkal szemben többször védekeznie kellett.

Ezzel kapcsolatban rá kell mutatnunk arra, hogy Kézai már a hun-történet elején igen éles különbséget tesz a „tisza magyarok”, a jövevények, és „keverék-nemzetségek” között. „A tisza magyarságnak ugyanis — írja Kézai a 6. fejezetben — száznolc nemzetsége van és nem több. Egyéb nemzetségek, amelyek hozzájuk csatlakoztak, jövevények, vagy hadifoglyoktól származnak, mivel Hunortól és Magortól száznolc nemzetség született a meotisi ingoványban keveredés nélkül.”¹² Ez a száznolc nemzetség Kézai őshaza-elméletében és az „ősi” hun-magyar közigazgatás rajzában is fontos szerephez jut, amennyiben a Szittya-földet a 108 szittya nemzetség szerint 108 közigazgatási egységre, tartományra osztották fel szerinte az ősmagyarok (6. fejj.). A hun-történet bővebb szövegezései szintén tudnak ugyan a Szittya-föld 108 tartományra való felosztásáról, de arról hallgatnak, hogy a krónika írása korában valóban 108 „tisza magyar” nemzetséget tartottak számon. Ezen a ponton tehát Kézai a maga történeti konstrukciójának megrajzolásában következetesen jár el, nemzetségek szerint osztotta fel 108 tartományra Szkitia egész területét, s így egyáltalán nem meglepő, hogy ezeket az elveket az Abákkal, Kun László riválisaival és ellenségeivel szemben is töretlenül képviseli.

Hogy az Abáknak ez a beállítása, származásuknak egy ilyenfajta megbélyegzése Kun László uralkodása előtt nem képzelhető el, s hogy ennek következtében a hun-történet csakis Kun László udvari papjának, Kézai Simonnak a műve lehet, arra vonatkozóan a bővebb szövegezésű krónikák 35—37. fejezetei szolgálhatnak értékes felvilágosításokkal. Ezekben a fejezetekben a krónikás vitába száll azzal a „népi” hagyománnyal, hogy Pannóniát csupán a

¹¹ SRH. I. 163. és 280.

¹² SRH. I. 146.: *Centum enim et octo generationes pura tenet Hungaria et non plures. Aliae autem, si quae ipsas sunt coniunctae, advenae sunt vel captivis oriundi, quum ex Hunor et Mogor in palude Meotida centum et octo progenies absque omni missitalia fuere generatae. — vö. Kézai első Függelékében (SRH. I. 187.): Cum pura Hungaria plures tribus vel progenies non habebat quam generationes centum et octo...*

„hétmagyar” foglalta el és népesítette volna be. A „hétmagyar” kifejezést, amelyet már nyilvánvalóan nem ért, nem hajlandó ez a krónikás azonosnak venni a „hét vezér” kifejezéssel, illetve épp az ellen a felfogás ellen hadakozik, hogy az országot csupán hét nemzetséggfő foglalta el rokonságával és háznépével. Nézete szerint lehetetlen, hogy csak hét magyar hódította volna meg Pannóniát, s hogy csak e „hét magyar” leszármazói volnának törzsökös szittya magyar nemesek. „Honnan jött akkor az Ákos, Bor és Abák nemzetsége” — kérdezi —, mert ezek ugyan nem a hét vezér leszármazottai, de nem is jövevények, hanem Szittya-földről jöttek ki a honfoglalás alkalmával!¹³

A „Hétmagyar”-problémával már másutt foglalkoztunk. Jelen vizsgálódásunk szempontjából fontos azonban hangsúlyoznunk, hogy itt nyilvánvalóan egy, a származására, nemzetiségére büszke krónikás vitázik a már régen nem értett népi hagyománnyal, amely belekerült „némely írott művekbe” is — amint a krónikás magát kifejezi. Vizsgálódását azzal fejezi be, hogy a köznép által emlegetett „hétmagyar” kifejezés nem a honfoglaló hét vezérről értendő, hanem az augsburgi gyászos vereségből világ csúfjára, levágott füllel és orral hazaküldött „gyászmagyarokra”. A felvetett kérdést aztán a következő megállapítással zárja le: „kétségtelen tehát, hogy nemcsak a hét vezér hódította meg Pannóniát, hanem más nemesek is, akik Szittya-földről költöztek be. Ezért a hét vezérben jobban kell tisztelni a méltóságot és hatalmat másokénál, de a nemességét illetően másokkal egyformán.”¹⁴

E krónikás szerint tehát az Ákos, Bor és Aba nemzetség a hét vezérral együtt jött be Szittya-földről Pannóniába s velük együtt foglalta el az országot. Származás és nemesség tekintetében ezek semmiben sem különböznek a hét vezértől, magától az Árpád-nemzetségtől sem, csupán a viselt méltóság tekintetében. Ez a krónikás tehát még nem ismerte az Abák genealógiájának azt a formáját, amely a hun-történetben olvasható, de az sem tehető fel róla hogy a fenti „keverék” becsmérő kifejezések kíséretében oldotta volna meg az Abák genealógiáját. Ez a krónikás féltékenyen őrizte a maga nemesi egyenlőségét származás tekintetében is az ország honfoglaló nemesi családjaival s nemesség szempontjából még az Árpádoknál sem tartotta magát alábbvalónak: *miért akart volna akkor éppen az Abák származása esetében kivételt tenni akár úgy, hogy az Attilától való származtatás fényével övezze az Abákat, akár úgy, hogy a görög császárléánytól való származás miatt megvonja tőlük a „tisztá magyar” származás címét s keverék-korcsnak minősítse a nemzetség őseit?*

Éppen ezek miatt a megfontolások miatt szinte kizártnak kell tartanunk, hogy az a krónikás írta volna a hun-történetet, aki az Ákos, Bor és Aba nemzetségeket származás tekintetében egyenrangúaknak és Szittya-földről a honfoglaló magyarokkal beköltözötteknek minősíti. Ha így volna, akkor önmagával jutna ellentétbe a hun-történetben.

Az elmondottak alapján biztosan állíthatjuk tehát, hogy a Krónikák 35—37. fejezeteinek írója és a hun-történet szerzője nem lehet azonos személy. Mivel pedig a Krónikák 35—37. fejezeteinek szerzője Ákos mester — Domanovszky V. István-kori krónikása —, ezért a hun-történet szerzője nem lehet Ákos mester, csak Kézai, Kun László király klerikusa.

Nagyon valószínű, hogy a hun-történet Aba-genealógiájának ez a megbélyegzése magától a királytól, Kun Lászlótól származhat, vagy legalábbis annak intencióit képviseli, amit azután az ügyben érdektelen udvari klerikus, Kézai Simon maradéktalanul kifejezésre is juttatott. Az a nemesi történetíró ugyanis, aki — mint fentebb láttuk — a maga nemesi származására oly nagy súlyt vet, mindenképpen óvakodott volna a görög császári vérből való származást megbélyegzőnek minősíteni.

¹³ SRH. I. 292.: Cum igitur codices quidam contineant, quod isti capitanei septem Pannoniam introierunt et Hungaria ex ipsis solis edita sit ac plantata: unde ergo venit generatio Akus, Bor, Abe, aliorumque nobilium Hungarorum, cum omnes isti non hospites, sed de Scythia descenderunt.

¹⁴ SRH. I. 294. Constat itaque non tantum VII capitaneos Pannoniam conquestrasse, sed etiam alios nobiles, qui de Scythia descenderunt. Unde ipsis venerari potest nomen dignitatis plus aliis et potentie, nobilitatis vero equaliter.

Mindenesetre az Abák eredetére vonatkozólag nehéz volna kideríteni, mi lehet az igazság. De nem hallgathatjuk el, hogy Anonymus szerint is az Abák ősei eredetileg nem tartoztak bele a magyar törzsszövetségbe, hanem később, Kíev alatt csatlakoztak a magyarokhoz, miután a magyarok a kievi „ruthéneket” és ezek szövetségeseit, a kunokat legyőzték (Anon. 10. fej.). Kielégítő magyarázata mind a mai napig sincs annak, milyen csatlakozott népet nevez Anonymus a honfoglalás korában kunoknak. Többen (Pais,¹⁵ Németh Gy.,¹⁶ Hóman B.,¹⁷ Györffy,¹⁸ Moór E.¹⁹) arra gondoltak, hogy Anon. csatlakozott kunjaiban a kazárok egyik törzsét, a kabarokat kell látnunk, akik Biborbanszületett Konsztantinosz szerint valóban a honfoglaló magyarokhoz csatlakoztak.²⁰ Ez nem is lehetetlen, de Anonymus ezeket a „kun” csatlakozókat nem nevezi „Attila király népei”-nek, ahogy az 50. fejezetben a székelyeket minősíti, ami eggyel több ok arra, hogy ne adjunk hitelt a hun-történetben elmondott Attila—Csaba—Aba-genealógiának. Mi több, maga a hun-történet szerzője is különbséget tesz az Abák és a „hunok maradványai”, a székelyek között, mivel az Abák szerinte a honfoglalókkal együtt jöttek be, míg a székelyek Attila halála óta itt húzódtak meg a Csigle-mezőn (21. fej.). Az Abáknak tehát a székelyekhez „Attila király népeihez” nincsen közük — legalábbis a krónikáink szerint. Az azonban nagyon is lehetséges, hogy az Abáknak a többi magyaroktól elütő származása, ill. ennek emléke még igen elevenen élhetett a XIII. századi hagyományokban is. Nagyon lehetséges, hogy Kézainak az Abák származására adott „keverék” (missitalius) magyarázata: tudós vagy népies magyarázata a (kabar, ill.) *kavar* népnévnek oly módon, hogy a *kavar* népnevet, mely több magyarországi helynévben is megmaradt, azonosnak vette a magyar *kavar-kever* igével. Ebből az önkényes etimologizálásból aztán szinte önmagától adódott a „keverék, korcs” (missitalius < lat. *misceo*) értelmezés, s így nemcsak az Abákra vonatkozik, hanem a magát kavarnak nevező többi, már elmagyarosodott nemzetségre, ill. néptöredékre is.

Természetesen felmerülhet esetleg mégis az a gondolat, hogy a hun-történet éppen azért íródott, hogy a benne tárgyalt Aba-genealógián keresztül V. Istvánnak vagy éppen Kun Lászlónak a származását bélyegezzék meg. Ezt a gondolatot azonban el kell háritanunk azon biztos tény alapján, hogy — bárki, bármilyen célzattal szerezté is a hun-történetet — Kun László udvari klerikusa ezt a hun-történetet az Abák genealógiájára tett becsmérlő megjegyzéssel együtt Kun László királynak ajánlotta, mint annak hű udvari klerikusa. Ezt pedig nem tehette volna, ha ez a király számára becsmérelésként lett volna felfogható.

E megfontolások mellett, amelyek az V. István-kori krónikásnak, Ákos mesternek a szerzőségét kizárják, s így a hun-történet szerzőjének a kérdését egymagukban is eldöntik, érdemes még felsorakoztatni azokat az érveket is, amelyek a tudományos irodalomban eddig felmerültek Kézai szerzősége mellett.

Ismeretes, hogy Kézai gestája a hun-történet mellett egy rövidre fogott magyar történetet is tartalmaz. E rövid magyar történet nem sok eredetiséget árul el, de az a két fejezet, amelyben Kézai Kun László királynak a csehek és a kunok ellen viselt hadjáratáról számol be (c. 74—75) magasztaló hangon, a maga egészében Kézai alkotása. Madzsar Imre²¹ mutatott rá először arra, hogy a Kun Lászlót dicsőítő fejezetben (74. fej.) Kézai a középkori asztrológia ismeretéről tesz tanúságot, amikor László királyt „Mars fiának” nevezi, mivel „fogantatásának

¹⁵ PAIS DEZSŐ, az Anonymus szövegkiadásához írt jegyzeteiben: SRH. I. 43.

¹⁶ NÉMETH GYULA: A honfoglaló magyarság kialakulása. Bp. 1931. 233—41.

¹⁷ HÓMAN B.: A székelyek eredete. 1921.

¹⁸ GYÖRFFY GY.: A székelyek eredete és településük története. (Erdély és népei) Bp. 1940. 59.

¹⁹ MOÓR E.: A honfoglaló magyarság megtelepülése és a székelyek eredete. Szeged. 1944. 26.; 33—34.

²⁰ MORAVCSIK GYULA: Biborban született Konstantin: A birodalom kormányzása. Bp. 1950. 174—175. (39. fej.)

²¹ A hun krónika szerzője. Tört. Szemle. 1922. 83—84.

és születésének a napján ennek a csillagzatnak az állása (konstellációja) kedvező volt a vitézséget és egyéb természetes erényeket illetően”.²² Ugyanez az asztrológiai műveltség nyilvánul meg a hun-történet elé írt prologusban is, ahol a világmindenséget tipikusan asztrológiai műveltségre valló terminussal határozza meg a szerző. A világmindenség eszerint a meghatározás szerint: „mindazok a dolgok, amelyek a Hold övezete alatt és azon túl léttel bírnak és életet élnek a teremtés révén.”²³ Itt a „Hold övezete” asztrológiai megjelölése az ún. földi és égi szférának: a kettő között a határ a Hold övezete.

Ez a találkozás a Kun Lászlót tárgyaló fejezet és a prologus között aligha lehet véletlen.

Még ennél is jellemzőbb azonban a hun-történet prologusa szerzőjére a skolasztikus filozófia bizonyítási módszerének mesteri alkalmazása. A gót származású Jordanesnek a Gótok története (*Getica*) című művében a hunok származásáról egy tipikusan középkori babonás történet olvasható, amely szerint a hunok a gót seregből a pusztaságba kiűzött rossz asszonyok és tisztátalan szellemek egyesüléséből származtak.²⁴ Ennek a mesének a cáfolatára a skolasztikus tudományosság teljes vértetéében száll síkra a hun-történet szerzője.²⁵ Cáfolatának menete kettős: először a Bibliából vett idézetekkel bizonyítja, hogy a szellemeknek nincs testük és csontjaik, s hogy testi lény csak testi lénytől származhatik, azután meg — ma azt mondanók, természettudományi érveléssel — a természet rendjére, a tapasztalati igazságra hivatkozik, amely szerint a szellemek a nemzésre nem képesek. „Mindezekből világos — zárja le okoskodását —, hogy a magyarok is, mint a világ más népei, férfitől és nőtől vették eredetüket.”

Ugyanilyen jellegű és a használt terminológia szempontjából a fenti résszel teljesen azonos cáfolatot olvashatunk Kézai magyar történetében Lél és Bulcsu kalandozó vezérek kivégzésével kapcsolatban is.²⁶ Itt Kézai az V. István-kori krónikásnak, Ákos mesternek azon állításával száll vitába — ez a régebbi krónikasöveg egyébként megmaradt a Képes Krónikában —, hogy a szerencsétlen augsburgi ütközet után az elfogott Lehel vezér, mielőtt felakasztották volna, kürtjével agyonütötte a német császárt. „Ez a nyilvánvaló mese — mondja Kézai — ellenkezik még a valószínűséggel is, és aki ilyesmit elhisz, az gyengeelméjűségéről tesz tanúságot. Mert a vétkes személyeket megkötözött kézzel szokták a fejedelmek elé állítani. Az igazság pedig az, és a krónikák könyvében is benne van, hogy vakmerően káromkodva, sértő módon beszéltek a császárral, azt állítván, hogy ha megöletik őket, hadi népéből egyetlen fogoly sem marad életben, hanem vagy örök szolgaságra vettetik, vagy minden bírói ítélet nélkül megölik őket. Ami meg is történt”²⁷ — fejezi be Kézai krónikás elődjének cáfolatát.

A cáfolat és érvelés menetében ezek a találkozások a hun-történet prologusának vallo-másával nem lehetnek véletlenek, minthogy ilyesmivel sehol másutt nem találkozunk a különböző krónikasövegekben, csak Kézai magyar történetében és a hun-történet prologusában.

Nem hagyható figyelmen kívül a hun-történet szerzőjének megállapításánál a hun-magyar történetben alkalmazott korszakfelosztás sem. Ennek megértéséhez azonban egy kissé szemügyre kell vennünk a középkori magyar állam alkotmányára, szerkezetére vonatkozó egykorú megnyilatkozásokat, társadalmi és politikai törekvéseket, a XII. század végén és a XIII. század folyamán — amennyiben ezek a történetírás területén is jelentkeznek.

III. Béla király névtelen jegyzője az ún. „hétmagyar”, a hét vezér által kötött „vér-szerződés”-ben fekteti le „alkotmányos” elképzeléseit, amelyek lényege az, hogy a szerződő hét vezér elismeri ugyan az Árpádok öröklődő „vezérségét”, de ezzel szemben kikötik maguknak és utódaiknak, hogy részesülnek a szerzeményekben, s „sem ők maguk, sem fiaik soha,

²² SRH. I. 185.

²³ SRH. I. 142.

²⁴ Jordanes: *Getica*. c. 24.

²⁵ Vö. Stílusproblémák 372—73.

²⁶ Stílusproblémák 374.

²⁷ SRH. I. 169.

semmi esetre ki ne essenek a vezér tanácsából és az ország tisztségeiből". (Anon. 6. fej.). Mint-hogy azonban Anonymusnál ezt a szerződést csak a hét vezér köti egymással, azért az országos tisztségekben csak a honfoglaló vezérek leszármazottjai részesülhetnek. Ezt az „alkotmányt” azután Anonymus — a honfoglalás megtörténte után — még két ízben módosítja némileg. Az egyik a (Pusztai-)széri gyűlés (An. 40. fej.), ahol „a vezér és nemesei elrendezték az országnak minden szokástörvényét meg valamennyi jogát is, hogy miképpen szolgáljanak a vezérnek, meg főembereinek (primates).” Ezen a helyen tehát már nem csak a „hét vezér” szerepel, hanem általában a „fő emberek”, későbbi terminussal: a főnemesek, a nagybirtokosok. Az ország területén és a hatalomban tehát a vezér és a főemberei együttesen osztozkodnak. Ez a hatalmi egyensúly Anonymus ábrázolása szerint a harmadik rendezés alkalmával, Solt vezér kiskorúsága idején, bizonyos mértékig megbomlott és a főemberek javára bizonyos eltolódás következett be. Anon. szavai szerint (53. fej.): „Mikor Szolta vezér tizenhárom esztendő volt, országának főemberei valamennyien egyértelemmel és közakarattal egyeseket ország-bírákú rendelték a vezér alá, ... továbbá másokat ... a sereg vezetőivé tettek a végre, hogy különböző országokat feldúljanak velük.” Eszerint az országos tisztségek betöltése a vezér kezéből a főemberek hatáskörébe ment át, akik „communi consilio”, azaz közakarattal intézkednek az országos dolgokban. Mindezeket a „szokásjogon” alapuló rendelkezéseket Anonymus a múltira vonatkozólag ábrázolja, de nyilván a jelen politikai és hatalmi törekvéseinek szemmel-tartásával, és feltétlenül a nagybirtokos urak érdekeinek és törekvéseinek szolgálatában. Ez a hatalmi eltolódás a főemberek javára és a királyi hatalom rovására tovább folytatódik II. András és IV. Béla alatt, amikor — mint Molnár Erik kifejti — „a királyi vagyon a nagybirtokosok kezébe ment át, s a királyi hatalom csökkenése a nagybirtokosok hatalmának növekedésében jutott kifejezésre. Rogerius már 1235-re vonatkozóan azt írta, hogy az urak annyira meggazdagodtak, hogy a királyt semmibe sem veszik, hanem „felosztották egymás között Magyarországot s a saját uradalmaikban a király helyett maguk akarnak uralkodni.”²⁸ (Vö. Rogerius 9—10. fej.) A XIII. század második felében a hatalmaskodó oligarcháknak ez a törekvése elvi síkon, a történetírásban is jelentkezik. A Kézai előtt működő XIII. századi történetíró, hihetőleg Ákos mester kidolgoz egy kormányzati elvet, amelynek lényege az, hogy az ország ügyeit a hatalmas főurak szövetsége, közössége intézi. Ez a történetíró, nem véve tudomást Anonymus vérszerződéséről sem, még a honfoglalást sem hajlandó feltétlenül az Árpádok nevéhez kapcsolni.²⁹ Ez a történeti szemléletmód ismét csak annak a jelen állapotnak a visszavetítése, amelyről Rogerius úgy nyilatkozik, hogy a bárók „a királyokat semmibe sem vették”, s hogy magukat a királyokkal egyenlőknek tartották. Már most, egy ilyen oligarchikus egyenlőségre való törekvéssel összeegyeztethetetlen Attila hatalmas alakja, aki minden jogot szuverén módon maga gyakorol. Az oligarchák érdekeit szem előtt tartó történetíró számára nagyon időszerűtlen lett volna a hun király történetének felelevenítése. *Ákos mester, az oligarcha-történetíró tehát nem igen lelkesedhetett Attila egyeduralmáért.*

Ezt a közösségi elméletet azonban a kialakuló köznemesség és a városi közösségek éppen az oligarchák ellen fordítják, azzal a lényeges különbséggel, hogy a köznemességnek szüksége van egy erős királyra, akinek a segítségével a bárók önkényeskedése korlátok közé szorítható. Nem lehet véletlen, hogy már II. András királytól kezdve éppen a középnemesség az, amelyik állandóan a királyság megerősítésén fáradozik, mert a maga communitásának érdekeit csak egy erős király juttathatja érvényre a hatalmaskodókkal szemben. A középnemesség communitása és a király tehát egymásra talál: *a hun-történet felidézése Attila hatalmas alakjával csak egy ilyen politikai érdekszövetség céljait szolgálhatja, de nem az oligarchák politikai törekvéseit.* Ha tehát megáll az a megfigyelésünk, hogy a Kézai előtt működő XIII. századi történetíró az

²⁸ MOLNÁR ERIK: A magyar társadalom története az őskortól az Árpád-korig. Bp. 1949.² 94.

²⁹ Stílusproblémák 345—349.

oligarchák érdekeit juttatta kifejezésre történetírásában, akkor ez a történetíró, a maga osztály-érdekei védelmében óvakodott volna Attila történetét feleleveníteni és a hun-történetet a magyar történet részének megtenni. Erre csak egy hű királyi ember vállalkozhatott a XIII. század végén, akinek érdekei fűződtek a királyság intézményének megerősödéséhez. Ilyen ember volt Kézai.

Ha a hun-történet szerzőjének a Kézai előtt működő krónikást tartjuk, akkor természetesen az a jelenség is magyarázat nélkül marad, honnan van az, hogy a hun-történetben az olasz eredetű latinositott szavak egész serege fordul elő mind a bővebb, mind a Kézai-féle változatban, míg a magyar-történetben csak a Kézai-féle változat mutat fel hasonló jelenséget, és a másik XIII. századi krónikás óvatosan kerüli ezeket az idegen kifejezéseket. Nyilvánvaló, hogy aki a hun-történetben aggálytalanul használja ezeket a szavakat, az a magyar történetben sem fogja kerülni. Ha tehát azt tapasztaljuk, hogy az a krónikarész, amelyet biztosan Ákos mesternek tulajdoníthatunk, az olaszországi latin szavak használatát kerüli, akkor ez a szerző nem lehet a hun-történet írója, mert ott tömegével találkozunk ezzel az — Ákos mestertől került — jelenséggel.²⁹⁸

A fenti megfontolások alapján, azt hiszem, a hun-történet szerzőségének kérdését véglegesen megoldottnak tekinthetjük: a hun-történet Kézai Simonnak, Kun László udvari klerikusának műve, s az említett politikai és dinasztikus szempontok alapján nem is jöhetett létre Kun László uralkodása előtt.

Hogy a hun-történet szerzőjének személye körül egészen napjainkig oly nagy volt a bizonytalanság, annak fő oka abban rejlik, hogy — mint fentebb említettük — a hun-történet két fogalmazásban maradt ránk: egy rövidebb változat Kézai neve alatt, és egy bővebb szövegezés a Budai- és Képes-Krónika-családokhoz tartozó kéziratokban. E két változat egymáshoz való viszonyát mindeddig kielégítő módon nem sikerült tisztázni a szaktudományak. Hóman és a régebbi iskola követői mind a két változatot Kézai művének tartották, ami azonban a két szövegezés ellentmondásai miatt tarthatatlan álláspont. A két szövegezés eltéréseire és kisebb-nagyobb ellentmondásaira Domanovszky Sándor Kézai-tanulmánya hívta fel a figyelmet, s ezzel mindenesetre kihúzta a talajt az olyan kényelmes álláspont alól, amely szerint mind a két szövegezés Kézai műve volna. Ezen a ponton Domanovszky Kézai-tanulmányának érdeme ma is vitathatatlan. Ő azonban a két szövegezés ellentmondásait úgy értékelte ki, hogy szerinte az eredeti szövegezés minden körülmények között a bővebb szövegezés volt, amelyet Kézai hanyag módon „kivonatolt”, és a két szövegezés közötti ellentmondások éppen e hanyag kivonatalás eredményeképpen jöttek létre. E felfogás logikus következménye, hogy 1. a hun-történet már megvolt Kézai előtt, és annak szerzője az V. István-kori krónikás, 2. hogy Kézai-nak semmi köze sincsen a hun-történethez a „hanyag kivonataláson” kívül.

Domanovszky nézetével szemben lényegében csak Madzsar Imre és Erdélyi László lépett fel, ők azonban, valamint Erdélyi László egyik tanítványa Kézairól szóló disszertációjában Kézai szerzőségének bizonyító anyagát nagyrészt Kézai „magyar” történetéből sorakoztatták fel, s így a hun-történet szerzőjének eldöntése kérdésében alig jöhettek számításba fejtegetéseik. Így érthető, hogy egyfelől Macartney a „The medieval Hungarian historians” c. művében — kisebb eltérésektől eltekintve — lényegében Domanovszky nézetéhez csatlakozik a Kézai neve alatt ránk maradt mű kivonat jellegét illetően, s hogy Györffy György a hun-történet eredeti, ill. ahhoz legközelebb álló szövegét — Domanovszky és Hóman után — ugyancsak a „bővebb szövegezések” között keresi, és azt a Sambucus-kódex szövegében véli megjelölhetőnek, szerzőjét azonban Ákos mester személyében állapítja meg.

Bár a fenti megfontolások és érvek alapján a magunk részéről — úgy hisszük — a hun-történet szerzőjének a kérdése véglegesen eldöntöttnek tekinthető, mégis — ezt készséggel elismerjük — abban a tekintetben, hogy melyik szövegezés Kézai eredeti szövegezése a hun-

²⁹⁸ Vö. Stílusproblémák

történetben, vajon a „bővebb” szövegezések között kell-e keresnünk, vagy a Kézai neve alatt ránk maradt „rövidebb” szövegezésben, a bizonytalanságot még nem oszlattuk el teljesen.

Mindenekelőtt, legyen szabad utalnunk arra a régebbi megállapításunkra, hogy a magyar „hun-történet” szövegvariánsainak kiértékelése szempontjából sem tárgyi, tartalmi mozzanatok, sem nyelvek nem vehetők döntő súllyal a latba. Tárgyi mozzanatok azért nem, mivel az egész magyar „hun-történet” tudós konstrukció lévén, az egyes adatok tárgyi igazsága, helyessége, egyáltalán nem mérhető le. Nyelvi mozzanatok, nyelvhelyességi kérdések meg azért nem vezethetnek megnyugtató eredményekhez éppen a hun-történet esetében, mivel az eredeti szövegezésben is előfordulhatnak kifogásolható kifejezések, amelyeket a „későbbi” átdolgozó vagy másoló kijavíthatott; vagy ellenkezőleg: az eredetiben helyes szövegezés „megromolhatott” a későbbi másoló vagy átdolgozó keze nyomán.

Mind ezek a bizonytalansági tényezők szinte lehetetlenné tették, hogy biztos kritériumok alapján és kétséget kizáró módon eldönthessük, hogy a két szövegvariáns közül melyik tekinthető eredetinek, és melyik a másodlagos, a későbbi átdolgozás. A két szövegváltozat egymáshoz való viszonyát illetően ugyanis a hun-történetben valóban az a helyzet — ahogy Domanovszky megfogalmazta —, hogy „helyenként kétségtelenül Kézai szövegezése (= a rövidebb változat) tűnik föl helyesebbnek és talán eredetibbnek . . . Vannak azonban helyek, ahol viszont a többi krónikákról (= a bővebb szövegezések) állíthatjuk ezt . . .” (Domanovszky: Kézai: 71.).

E nagy bizonytalanságot nyelvi, szövegkritikai és nem utolsósorban tárgyi bizonyítékokkal sikerült ugyan korlátozni és valószínűvé tenni, hogy az eredeti változat Kézai rövidebb szövegezése lehetett, a kérdés végleges megoldásához a kulcsot azonban az alábbi — eddig észre nem vett — forráskritikai megfigyelés adja kezünkbe.

Anonymus Gestájának 53. fejezetében arról értesít, hogy Zsolt vezér idejében az ország főemberei rektorokat (bírákat) választanak: „qui moderamine iuris consuetudinis *dissidentium lites contentionesque sopirent*”.

A bírói funkciónak ebből a meghatározásából a kurzivan szedett szövegrész szó szerinti átvétel a középkor nagy enciklopédistájának, Isidorus Hispalensisnek az *Etymologiae*um 1. V. c. 14-ből, ahol Isidorus erre a kérdésre: *Quid responsa prudentium?* — a következő feleletet adja: . . . fuerunt enim quidam prudentes et arbitri aequitatis, qui institutiones civilis iuris compositas ediderunt: quibus *dissidentium lites contentionesque sopirent*. Anonymus tehát szó szerint átveszi Isidorusból ezt a meghatározást.

Kézai ugyanezt a hun-történet 7. fejezetében már ebben a *csenkább* formában hozza: „Constituerunt . . . rectorem unum . . . qui communem exercitum iudicaret, *dissidentium lites sopiret*, castigaret malefactores, fures ac latrones.”

Még messzebb kerül az eredetitől a Budai-Képes Krónika szövegezése, jeléül annak, hogy Kézain keresztül jutott el hozzájuk a fenti meghatározás (Krónikák 7. fejezet): „Constituentes . . . rectorem unum . . . qui *lites sopiret dissidentium*, fures et latrones ac malefactores castigaret.”

Mivel Anonymus szövege szó szerint egyezik Isidoruséval, Kézai pedig már megrövidítte a meghatározást, a Budai és Képes Krónika szövege meg a lerövidített szövegnek még a szórendjét is felforgatja, világos, hogy ez a definíció Anonymus révén került be krónikairodal-munkba, onnan került Kézai hun-történetébe már csenkultán, s e csenkult meghatározás a bővebb szövegezésekben még tovább variálódott, s ezáltal még messzebb került az eredetitől. A folyamat fordítva elképzelhetetlen, s így a szövegezések egymáshoz való viszonyát egyértelműen és véglegesen eldönti: *a hun-történet eredeti je Kézai neve alatt ránk maradt rövid szövegezés.*

Ugyanez a szövegpárhuzam — másfelől — azt a sokat vitatott kérdést is végérvényesen eldönti, hogy Kézai a hun-történetben közvetlen forrásul használta Anonymus Gestáját, és a két mű közötti egyezések nem közös forrás használatára vezethetők vissza.

A szerző és a szövegvariánsok kérdésének tisztázása után mindenekelőtt az a kérdés merül fel, milyen forrásokból merített a hun-történet szerzője. A hun—magyar rokonság tudata

mint fentebb már szólottunk róla, nem tehető fel. A gondolat azonban mégsem Kézaié. Kézai csak logikusan továbbfejlesztte azt a gondolatot, amelyet először, úgy látszik, Anonymus hozott be a magyar őstörténeti kutatásba. Míg azonban Anonymusnál a hun-történet mindössze néhány mozzanat megragadására korlátozódott, addig Kézai kitölti és valóban nagyarányúvá fejlesztí e szerény kezdeményeket. Anonymusnál hun-történetről tulajdonképpen nem is beszélhetünk még; nála még csak a csírák vannak adva. Nála a „hun-történet” az alábbi motívumokra terjed ki:

1. Pannonia földje egykor Attila király birtoka volt,
2. Attila valamilyen — közelebbről nem tisztázott — módon Árpád vezér ősei között foglal helyet, s így
3. Attila egykori földje jogos örökségként száll Árpád vezérre.
4. Buda várát a németek Ecelburgnak, azaz Attila városának hívják, míg a magyarok Budavárnak.
5. A székelyek — de nem a magyarok! — egykor Attila király népei voltak.³⁰

Ezt a néhány sovány adalékot bámulatra méltó merészséggel, a tények ellentmondásait megszüntető vas következetességgel és nem kevés tudós leleménnyel egy valóban hatalmas és világtörténeti perspektívát nyújtó kompozícióvá kerekítette ki a hun-történet szerzője, amely századokon keresztül meghatározta a magyar nép történeti öntudatát, és befolyásolta a Nyugat népeinek a magyarokra vonatkozó nézeteit is. Mindenekelőtt levonta Anonymus Attila—Árpád genealógiájának logikus következményét, és az uralkodócsalád állítólagos Attila-rokonságát kiterjesztette az egész magyar népre — annak ellenére, hogy Anonymus után ő is különbséget tesz a székelyek, mint a hun nép maradványai (Kézai 20. fej.) és a többi magyarok között. Ennek a merész és az ő ábrázolásában sem ellentmondásmentes beállításnak azonban egy hatalmas „bizonyítékára” bukkant Kézai. Felfedezte Jordanesnek a hunokról írt beszámolójában,³¹ hogy a hunokat állítólagos őshazájukból, a Meotisi mocsarokból egy titokzatos szarvas vezette ki. Minthogy azonban a magyar nép eredetmondája is ismerte az új hazát megmutató „csodaszarvas” történetét, a két nép ez egyező mondai motívumában a két nép azonosságának megdönthetetlen bizonyítékát látta Kézai. Amíg azonban a hunok mondája a szarvasat csak mint „vezető állatot” ismerte, addig a magyar nép eredetmondája a szarvas-
tehenben (ünő) a maga totemisztikus szent állat-ősanyját tisztelte. Az állatös azonban Kézai számára is elfogadhatatlan, hiszen a hun-történet prologusában határozottan és nem minden él nélkül kijelenti, hogy ember csak embertől származhat s így a „magyarok is, mint más

³⁰ Vö. HÓMAN: A Szt. László-kori Gesta Ungarorum. Bp. 1925. 54. — Hogy a hun-történet szerzője e mozzanatokot illetően Anonymust használta, azt GYÖRFFY Gy. bizonyította (Krónikáink és a magy. őstörténet. Bp. 1948. 6—10.; 137. kk.), addig általánosnak mondható ama nézettel szemben, hogy Anonymus és a hun-történet egyezései közös forrás használatára vezethetők vissza. Ezt a kérdést a fenti szövegpárhuzam véglegesen eldönti.

³¹ Jordanes: Getica c. 24. — A „csodaszarvas-mondájának hatalmas irodalmából itt csak az összefoglaló jellegűeket említem, ahol a kérdés további irodalma is megtalálható: SEBESTYÉN Gy.: A magy. honfoglalás mondái. Bp. 1905. I. 321—28; HÓMAN B.: A magy. hun-hagyomány és hun-monda. Bp. 1925. 63—65.; BERZE-NAGY János: A csodaszarvas mondája. Ethnographia, 1927. 65. kk. és 145. kk.; GYÖRFFY Gy.: Krónikáink és a magy. őstörténet. Bp. 1948. 34—38. — A fő probléma — természetesen —, hogy a „csodaszarvas” mondája valóban a magyar nép eredetmondája-e, s nem idegenből való kölcsönzés. A kérdés hatalmas és szétágazó irodalma ellenére — vagy talán éppen ennek következtében — ezt a gyanút nem sikerült eddig teljesen eloszlatni. Az alábbiakban azonban eddig figyelemre nem méltatott oldalról kísérjük meg a kérdés eldöntését. A fennálló bizonytalanságra jellemző adatként említem, hogy GYÖRFFY Gy. még újabban (A magy. nemzetségtől a vármegyéig. Századok, 1958. 601.) is úgy nyilatkozik a szarvasünő-ősanyáról, hogy „a szarvasüldözés, a szarvas, mint vezető állat, vezéri mítosz, a nomád fejedelmek, nemzetségtők egy évezreden át kimutatható legendája; a szarvasünő csak másodlagosan vált ősanyává valamilyen him totemállat mellett.”

népek, férftól és nőtől származnak”.³² Az ünőben (= Enéh) totemisztikus ősanját látó eredetmonda tehát Kézai számára nem volt elfogadható. Joggal tehető fel tehát a kérdés, miért mondja el mégis a szarvas-mondát? Ez a monda nyilván józan eszével, de teológiai felfogásával is ellentétben állt, azonfelül nemzeti büszkeségét is sérthette. Ha ennek ellenére mégis elmondja, ennek súlyos oka lehetett: *ez a monda volt számára az egyetlen, kétségbevonhatatlan bizonyíték a két nép, a hun és a magyar azonosságára vonatkozóan.* Ennek a mondának viszont csak akkor lehetett ilyen bizonyító ereje, ha ezt a mondát a magyarok saját eredetmondájuként ismerték. Anonymus a magyarok eredetéről azt mondja művének előszavában: „Ha az oly igen nemes magyar nemzet az ő származásának kezdetét . . . a parasztok hamis meséiből vagy a regösök csacsogó énekeiből mintegy álomban hallaná, nagyon is nem szép és elég illetlen (*valde indecorum et satis indecens esset*) dolog volna.”³³ *A magyarok eredetéről tehát voltak mesék és énekek,* amelyek azonban „nagyon is nem szépek és elég illetlenek” voltak, hiszen — tegyük hozzá — egy állattól származtatták a magyar népet, s Anonymus éppen ezért nem is mondja el. Helyettesíti tudós bibliai genealógiával.

Anonymus eme helyének azonban nézetünk szerint nagy bizonyító ereje van a pogány totemisztikus eredetmonda megléte mellett, és fenti kiegészítésünk aligha minősíthető önkényesnek. Ha ugyanis Anonymus fenti híradását elfogadjuk arra vonatkozóan, hogy a „parasztok hamis meséi és a regösök csacsogó énekei (ex falsis fabulis rusticorum vel a garrulo cantu ioculatorum) csakugyan beszéltek a magyarok eredetéről (primordia sue generationis) — márpedig a szöveg kifejezetten ezt mondja —, akkor joggal kérdezhetjük egyfelől, hogy ezeket a meséket miért minősíti Anonymus hamisaknak, másfelől miért bélyegzi meg a jokulátoroknak a magyarok eredetéről szóló énekeit? Nem az írásbeliségnek és a szóbeliségnek az összeütközéséről van itt szó, ahogy ezt a helyet általában értelmezni szokták, hanem éppen ellenkezőleg: ezek a mesék éppen tartalmilag hamisak, idejétmúltak, egy letűnt korszak — a pogánykor — emlékeit őrzik és propagálják a maguk hagyományos módján. Az új művelődési viszonyok mellett, amelyeknek világnézeti hátterét a kereszténység adta meg, éppen a nép eredetéről szóló pogány-totemisztikus, a nemzet eredetét valamilyen állatöstől származtató mesék és hiedelmek tűnhettek fel hamisaknak, és a szó valódi értelmében csúnyáknak (*indecorum*) és illetleneknek (*indecens*). Anonymus ez elítélő szavai mögött tehát nagyon is pozitív tartalom húzódik meg! Ez a félreérthetetlen nyilatkozat azonban azt is cáfolhatatlanul bizonyítja, hogy a magyar nép „eredetmondája” semmiképpen sem szerepelhetett az Anonymus előtti gesta-, ill. krónikairódmunkbar, noha ezt többen feltették a legrégibb gesta rekonstruálásának kísérletei során. Ennek eleve ellentmond Anonymus fenti nyilatkozata, amely szerint a magyarok eredetéről nem írott források, hanem csak a hamis szóbeli hagyományok számolnak be.

Azt el kell azonban ismernünk, hogy Anonymus fenti nyilatkozata a parasztok meséiben és a jokulátorok énekeiben élő eredetmonda tartalmáról, motívumairól nem tájékoztat. Elítélő jelzői azonban: *hamis, csúnya, illetlen,* nem hagynak kétséget az iránt, hogy itt csakis egy totemisztikus, tehát a népet egy állatöstől származtató eredetmondáról lehet szó. Hogy ilyen totemisztikus mondák nem voltak idegenek a magyarság számára, arra éppen az Anonymus által elbeszél (3. fejezet) Turul-monda, az Árpád-ház eredetmondája a bizonyosság. Hogy azonban minden tiltakozása és elutasítása ellenére maga Anonymus is felhasználta a magyar nép eredetmondájának egyik, viszonylag ártalmatlan mozzanatát — természetesen áthistorizált és racionalizált formában —, arra Moravcsik Gyula mutatott rá a legmeggyőzőbb érveléssel.^{33a} Az új hazát kereső magyarok ugyanis szerinte, felkerekedvén Szkíthiából nyugat felé „sok-sok nap . . . pusztá tájakon vonultak; az Etel folyót pogány módra tömlőn ülve úsztatták át, és

³² SRH. I. 142. Quocirca patet, *sicut mundi nationes alias, de viro et femina Hungaros originem assumpsisse.*

³³ SRH. I. 33—34. A fordítás: PAIS DEZSŐ: Magyar Anonymus. Bp. 1926. 20.

^{33a} KCSA. II. 1927. 319.; vö. GYÖRFFY: Krónikáink i. m. 36—37.

sehol városba vagy emberi lakóhelyhez vezető utat nem találtak. Közben nem ették ember munkájának gyümölcsét, ... hanem hússal, hallal táplálkoztak mindaddig, amíg Oroszországba nem értek; ezért aztán attól az időtől fogva mind mostanáig a magyarok jobb vadászok is, mint a többi nemzetek. És Álmos vezér, meg övéi mind ekképpen vonulva léptek Oroszország földjére...". (Pais Dezső fordítása.)

Ebben az elbeszélésben valóban a „csodaszarvas-mondájá”-nak minden mozzanata fellelhető: 1. a magyarok új hazába költöznek, 2. útjuk járhatatlan pusztaságokon vezet keresztül, 3. egy vizen is át kell kelniük, 4. az *ifjak vadásznak*, 5. így ér Álmos vezér és népe, a magyarok Oroszországba (ahol *vége a mesés útnak : a mondának*, és kezdődik Anonymus szerint is a „történelem”).

Egészen nyilvánvaló, hogy ugyanezek a mozzanatok szerepelnek a bizánci források és Jordanes által feljegyzett *hun* „csodaszarvas” mondában is. Míg azonban Kézai bizonyosan használta Jordanes vagy annak egy kivonatát, addig Anonymus ezt a mesevázat bizonyosan nem Jordanestől, de nem is valamely *irott* forrásból ismeri, hanem a paraszti mesében és a jokulátorok énekeiben még élő mondából. Elhagyja a mondából azt, ami mesének, hihetetlennek tűnik előtte, és azt racionális mozzanatokkal helyettesíti. A mondának éppen a mitikus mozzanatait semlegesíti, mégis annyi megmarad belőle, hogy a magyarok *vadászat közben* érkeztek — ha nem is az új hazába, de — lakható földre. A pusztaságon kívül a másik leküzdendő akadály: a víz. Ez is megmaradt ábrázolásában, de a mítosz ama „hihetetlen” adatát, hogy ezt a nehézséget a mitikus szarvas nyomát követve sikerült leküzdeniük, azzal ellensúlyozza, hogy éppen ellenkezően: bőrtömlőkön keltek át rajta a bolyongók, „pogány szokás szerint”. (Ez a szokás pogány — vagy a semlegesített mítosz?) Mindezek alapján aligha lehet kétséges, hogy Anonymus ismerte a „csodaszarvas” mondáját, de nem *irott* forrásból, hanem a szóbeli hagyományokból. Ezt a mondát azonban éppen úgy racionalizálta, kiforgatta eredeti jelentéséből, mint ahogyan a honfoglalás mondáját, a „fehér ló”-mondát egyszerű ajándékküldéssé szüntelenítette.

Ezzel az eljárásával azonban Anonymus a mondának éppen nem a *legkifogásolhatóbb* mozzanatát intezte el a maga részéről: semmiféle racionalizálás és historizálás nem segíthetett a totemisztikus eredetmonda állat ősen, amely a fentiek szerint bizonyosan azonosnak vehető a fiait új hazába vezető mitikus „csodaszarvassal”. Ezzel azonban Anonymus nem tudott mit kezdeni azon túl, hogy nagyon illetlennek, csúnyának és hamis paraszti mendemondának minősítette! A monda ez elemének értékesítése a történeti spekuláció síkján a magyar hun-történet megalkotójára, Kézaira várt.

A szarvasmondának mint *eredetmondának* egykori megléte mellett — s hogy Kézai nem merő önkényből tette meg az ünöt (Enéh) a hun-magyar nép őspanyjának — még egy nagy fontosságú, de eddig figyelemre nem méltatott mozzanatra kell rámutatnunk. A Képes Krónika család kódexei ugyanis a „magyarok eredetéről” (SRH. I. 3—4. fejezet) szóló fejezetekben éles hangon polemizálnak Kézaival, ill. a Kézait követő Budai Krónika-család kódexaival — a *Menroth*—*Nemproth* ősapa és ezzel együtt a magyarok hamita bibliai származtatása ellen, de ugyanakkor egy szóval sem kifogásolják az *Enéh* (variánsok: *Ene*, *Eneth*, *Enek*) őspanyát, azzal a nyilvánvalóan kényszerűség diktálta és a bibliai genealógiával *szintén* ellentétben álló megoldással, hogy „a magyarok (Hungari) *Magortól* (variánsok: *Magog*, *Mogol*, *Mogrus*) származtak, ... aki *Eviláth* földjére vonult, és feleségével, *Enevel* (variánsok: *Ene*, *Eneth*, *Enek*) ott nemzette *Magort* és *Hunort*, akiről (variáns: akikről) a magyarokat (Magari) és a hunokat (Huni) nevezték el.”

Az *őspanya* tehát — egyfelől — még a kritikus hajlandóságú Márk barát számára is *biztos és vitán kívülálló*: Enéh; ez elfogadható számára is így, *személynév* formában, jelöl annak, hogy az Enéh (= ünő) nevet valamilyen formában a hagyomány szentesítette. Másfelől azonban, ami az ősapát illeti, a Ménrót—Nimród ősapát a legmerevebben elutasítja, nyilván azért, mert ilyesmiről a hagyomány mitsem tudott; ennek helyébe *Magogot* vagy *Magort*

teszi meg ősapának: hogy melyiket, azt a variánsok miatt biztosan eldönteni aligha lehet. A minket jelenleg érdeklő kérdés szempontjából azonban ez nem is lényeges. Lényegbevágó azonban rámutatnunk, hogy ha Márk barát eredeti szövege szerint Eneh férje Magor lett volna, akkor a Magor nevű ősök megkettőződnek, mivel Enéh és Magor házasságából egy ugyancsak Magor nevű utód származott (a testvéréről feltüntetett Hunorral együtt). Ebben az esetben azonban hiányoznék a nemzet névadó őst a bibliai genealógiába belekapcsoló ősapá, de a megkettőzött Magor ő is gyanússá válik. A tendencia ugyanis egészen nyilvánvaló: így akarja a Magor ősapá mellé becsempészni az állítólagos testvérnép, a hunok ősapjának megtett Hunort a származásrendbe.

Ha viszont Enéh férjeként Magogot kellene hitelesnek tekintenünk a névvariánsok közül, akkor meg a kritizáló Márk barát nyilvánvalóan saját kritikájának csapdájába esik bele. Fejtegetéseinek elején ugyanis kijelenti, hogy — a bibliai genealógiával egybehangzóan — Noé utódai közül Sem utódai Ázsiát, Cham utódai — és ezek közé számítandó Nimród is! — Afrikát, Japhet utódai meg Európát népesítették be. A magyarok és a hunok szerinte Japhet utódai, de a fenti felosztás ellenére a Magog—Magor őst, Enéh férjét Eviláth földjére vándoroltatja — Enéh kedvéért. Eviláth földje azonban a bibliai orientáció szerint csak Ázsiában helyezhető el (vö. erre vonatkozóan Thury József: Századok 1897. s az ott felhozott irodalom). Így az egész okoskodás kárba veszt, ill. értelmetlenné válik. Ha ugyanis Eviláthot mint földrajzi meghatározást nem veti el Márk barát, akkor nem sikerülhet neki annak a bizonyítása sem, hogy a magyarok és a hunok Japhet utódai, azaz őshazájuk is valahol Európában keresendő.

Míndezekből a megfontolásokból önként adódik, hogy az Enéh (ünő) ősanját ebben a személynév formában még Márk barát éles kritikai eljárása sem tartotta elvetendőnek, tehát az ősanja hagyományozott volta igazoltnak látszik. Viszont a megkövetelhető *ősapá* kiléte teljesen bizonytalan, s így a találgatásoknak tág tere nyílt krónikásaink számára. Ebből az is bizonyos, hogy a Kézai által megjelölt Ménrót—Nemrot ősapá semmiféle mondai hitelre sem támaszkodhatott: ez mindenestül Kézai leleménye, ill. kikövetkeztetése.

E megfontolások alapján tehát minden kétellyel szemben ki kell mondanunk, hogy a szarvasünőtől való származás a magyar nép ősi eredetmondája, s minthogy a hunoknak is volt egy mondájuk (de nem eredetmonda!) a szarvasünőről, mely őket az új hazába vezette, Kézai számára ez a látszólagos egyezés a két nép azonosságának megdönthetetlen bizonyítéka lett. *Mással nem is igyekszik a két nép azonosságát igazolni.* A mondanban rejlő ama nehézséget, hogy ti. itt egy *állat-ősanjáról* van szó, egy egyszerű, de zseniális fogással küszöbölte ki: a származásmonda *ünőjét* (*Enéh*) egyszerűen mint női személynevet fogta fel, míg a fiait (Kézainál: duos filios, Hunor scilicet et Mogor ex Eneth) az új hazába vezető *szarvast*, amely nyilvánvalóan azonos az ősanja-állattal, egyszerűen *nőstényszarvasnak*, szarvastehénnek fogta fel, és *Enéh* helyett latinul a *cerva* „nőstényszarvas” szóval adta vissza. Az eredetmondának tehát ezt az ősi totemisztikus formáját: „a magyarok egy szarvasünőtől (enéh) származnak és ez a szarvasünő vezette őket az új hazába”, egyszerű fogással így alakítja át: a magyarok *Enéh* fiai és leszármazottai; továbbá egy *szarvasünő* csalogatta, vezette őket egy vadászat alkalmával az új hazába.”

Így sikeresen kiküszöbölte Kézai az állatostól való származás „megbélyegző” és amellet nem is „helytálló” mendemondáját a magyar „őstörténetből”, másrészt még, mivel forrásaiban (Jordanes) úgy találta, hogy a hunokat is egy szarvas vezette új hazájukba, a szarvasmonda döntő bizonyítékot szolgáltatott számára, hogy a hun és magyar nép *eredetében* is azonos.

A hun—magyar azonosságot tehát ily módon a hun és a magyar „csodaszarvas” mondája alapján sikerült Kézainak „bebizonyítani”, de a két nép eredetével és származásával még további nehézségek is felmerültek. Kézai tétele, amelyet elvi síkon a prologusban fogalmaz meg, úgy szól, hogy „a magyar nép is, mint minden más nép, *férfitől* és *nőtől* származik”. Azonban sem a magyar eredetmonda nem tudott a fentiek szerint „*ősapáról*”, sem a hun népre

vonatkozó források. Anonymus ugyan a magyar nép névadó ősenek már *Magort* tartja, akit a kötelező bibliai származtatás érdekében a bibliai *Magóggal* azonosít. Magort nyilván Anonymus is az *Ünő* fiaként ismerte, de erről mint „igen illetlen” dologról, bölcsen hallgat (An. Előbeszéd). Ha most már Kézainál a hun—magyar azonosítás kedvéért elkerülhetetlenül ismét felbukkant az *Ünő-ő*sanya, szükséges volt egy ősapáról is gondoskodni, mégpedig olyan ősapáról, aki a hun—magyar népet a bibliai származásrendbe is besorolja.

Mint ismeretes, Kézai ezt az alkalmas ősapát *Ménrót* személyében találta meg. Megjegyzendő, hogy Kézainál *mindig Ménrót* van említve, s csak a bővebb szövegek kapcsolják ki a zavaró Ménrót nevet, s helyettesítik a bibliai Nimróddal. Hogy Kézai Ménrót személyét azonosnak veszi a bibliai Nemrót ~ Nimróddal, az kétségtelen abból, hogy a hun-magyar ősapával, Enéh férjével hozza kapcsolatba a bábéli torony építését, amit a Biblia *Nimród* névéhez kapcsol. Másfelől azonban az is bizonyosnak látszik, hogy az ősapa nevét, a *Ménrót* nevet nem a Bibliából vette, mert akkor Nimród, ill. Nemprót alakban vette volna át, és nem tüntetné fel őt többnejűnek, mivel a Biblia nem állít ilyesmit Nimródról, a bábéli torony építőjéről.

Ezzel azonban elérkeztünk a magyar monda-kutatás és őstörténet egyik sokat vitatott kérdéséhez: vajon van-e legalább „mondai” hitele a Ménrót ősapának, vagy pedig az mindenestül a hun-történet szerzőjének kitalálása, ill. önkényes kikövetkeztetése.

Mindenesetre a Ménrót ősapa nevének megfjítésére eddig történt kísérletek mind nyelvi, mind a történeti-mondai hitel szempontjából elfogadhatatlanok. Nagy Géza Ménrót személyét azonosnak gondolja a török mondákban szereplő Ming-gel, az onogurok mondai ősapjával vagy a vogul és osztják Meng, Menghu, Meang erdei istennel, továbbá felveti a lehetőségét annak, hogy esetleg az ujgurok első uralkodójának Menkütaj-nak a nevét kell keresni benne.³⁴ Györffy György, nyilván a magyar eredetmonda egyéb bolgár vonatkozásai miatt a Meotis és a Kubán között lakó onogur-bolgárok *Kovrat* nevű uralkodójára gondol, és felteszi, hogy a *Kovrat* név hibás olvasás révén torzult *Menrót-tá*.³⁵ Ennek a magyarázatnak az a nehézsége, hogy nem tudjuk bizonyítani, hogy a hun-történet megszerkesztése előtt, a magyar eredetmondában a névadó *Magoron* kívül szerepelt volna egy másik ősapá is. Nem valószínű. Mindenesetre mind a török, mind a finnugor népek körében az eredetmondáknak egy tekintélyes része csak *egy* nemzetségalapító ősről tud, ti. vagy az ősanáról, vagy az ősapáról. A totemisztikus eredetmondának meg éppen az a jellemzője, hogy az egyik ő *állat* lévén, az állatos mellett a mondák szükségképpen csak egy emberőt említenek. A magyar eredetmonda mindenesetre ilyen lehetett; a nemzet őse egy állat. Különbén Anonymus nem mondta volna, hogy „ha az oly igen nemes magyar nemzet az ő származásának kezdetét . . . a parasztok hamis meséiből vagy a regősök csacsogó énekéből mintegy álomban hallaná, *nagyon is nem szép és elég illetlen dolog volna*.” Ha a magyar eredetmonda „rendes”, ember anyáról és apáról mint ősről tudott volna, azaz az Eneh *nevű* ősanja mellett még egy bármilyen nevű ősapáról, akkor Anonymusnak a fenti kijelentése mindenesetre értelmetlen lenne. Így hát végleg el kell ejtenünk azt a feltevést, hogy a magyar eredetmonda tudott volna Enéh, az ősanja mellett apaőről is.

Mint fentebb láttuk azonban, Kézainak a *csodaszarvas mondájára* feltétlenül szüksége volt, mert csak ennek a révén tudta „bizonyítani” a hun és a magyar nép azonosságát. Másfelől meg annak a „természettudományos” és racionális meggyőződésnek a híve, hogy minden nemzet — mint már rámutattunk — férfitől és nőtől származik. Így tehát, akarva, akaratlan, fel kellett kutatnia egy olyan ősapát, aki valahogy összhangba hozható a hun-magyar őstörténettel és ezen felül még eleget tesz annak a középkori bibliai elgondolásnak is, hogy minden népnek valamilyen módon Noé fiától kell származniuk, tehát valamilyen bibliai ősről kell eredetüket visszavezetniük.

³⁴ NAGY GÉZA: Turul, 1892. 3.

³⁵ GYÖRFFY: Krónikáink i. m. 34—35.

Ezeknek a követelményeknek szemmeltartásával fogott hozzá Kézai az apaős felkutatásához. Ménrót személye ugyanis Kézainál nem egészen fikció: a *történeti-mondái Mén-Marót alakját tette meg a hun és a magyar nép ősapjának*.

Mén-Marót Anonymus szerint a honfoglalás idején élő és a Biharvár területén uralkodó Marót vezérnek az unokája (Anon. 11. 19—22, 28, 50—52.), akit „a magyarok Mén-marótnak neveztek, mivel több asszonya volt”. Anonymus a XII. sz. végén ezt a nevet még *Menumorout*-nak (olv. Menümorout) írja, és kiemeli, hogy Marót unokáját a *magyarok* nevezték Menumorout-nak, ami arra enged következtetni, hogy e Marót vezérről bizonyos mendemondák kerültek forgalomba, mivel többnejű volt, és valószínűleg mohamedán vallású.³⁶ A Menumorout név a XIII. század második felére szabályos nyelvi fejlődés útján (a tövégi rövid magánhangzó-elsorvadása az összetétel első tagjában, a kettőshangzó *au-ó-vá* fejlődése az összetétel második tagjában) *Ménmarót*, ebből a második nyílt szótag magánhangzójának kiesésével *Ménmrót*, ill. *Ménrót* lett. (E hangtörvényekre vö. Bárczi G.: Magy. hangtörténet. Bp. 1954. 58. l.) E hangfejlődés pontos párhuzama és megfelelőjeként felhozhatjuk a *Torna* helynevrünk fejlődését. E szó történetének folyamán a mássalhangzó-torlódásos alak is dokumentálva van: A legrégebbi alak *Tornova*; ebből *Tornva* (= Ménmrót); ebből *Torna* (= Ménrót).³⁷ Itt említem meg azt az érdekes jelenséget, hogy Anonymusnak a XIII. sz. második felében készült másolatában az 51. fejezetben, a másoló Menumorout nevét először *Menurout*-nak írta, s amikor észrevette az elírást, utóbb beleszúrta a kihagyott *mo* szótagot.³⁸ Lehet, hogy a másolás idején már ilyenféleképpen hangzott e név, s ez vitte tévedésbe a másolót, — ha ugyan magyar volt.³⁹

A fentiek szerint a titokzatosnak látszó Ménrót ősapja neve kifogástalanul megmagyarázható egy korábbi *Menumorout* alakból, s így önmagától esik az a nehézség, amelyre Gyórfy hivatkozik, hogy ti. „Ménmarót nevét egyedül Anonymus ismeri. Neve semmiféle más magyar forrásban vagy egykorú külföldi kútfőben nem szerepel.”⁴⁰ Nem is szerepelhet *Menumorout* formában, mivel a XIII. század folyamán szabályosan végbement hangváltozások folytán — a hun-történetben — Ménrót alakot öltött. Hogy a Ménrót ősapja nevének eddigi magyarázati kísérletei sikertelenek voltak, annak oka éppen az, hogy a Ménrót nevet valami ősi, változatlan formának tekintették, amely így természetesen ellenállott minden értelmezésnek.

Amennyiben tehát az ősapja nevének fenti magyarázata helyes, ez újabb bizonyíték arra, hogy a hun történet a XIII. század vége előtt nem keletkezhetett, mivel egy XII. századi vagy

³⁶ GYÓRFFY (Krónikáink i. m. 17—27.) az Anonymusnál olvasható *Menumorout* nevet mesterségesen összeszerkesztett névnek tartja a *Menroth* és *Morot* nevekből, nyilván azért, hogy ily módon alkalmas párhuzamra hivatkozassék az általa ugyancsak mesterséges összetételnek tekintett titokzatos *Eunedubelianus* (Anon. 3. fej. SRH. I. 38.) név magyarázatához. Míg azonban az utóbbi név mesterséges összetételként való magyarázata nem lehetetlen, bár szokatlan (vö. Stílusproblémák 16.), addig a Menumorout név hagyományozott voltát kétségbe vonni nem indokolt Anonymusnál (vö. SRH. I. 49.). Nála *Morout* és *Menumorout* nagyapa és unokaként szerepel, mindketten idegenek, s így esetleges többnejűségük is indifferens a magyar krónikás számára. Legfeljebb arról lehet szó, hogy Anonymusnak a név első felére, a *Menu*-elemre adott „mén” értelmezése önkényes. Akkor azonban még inkább biztos a név hagyományozott alakja.

³⁷ *Tornova* — *Torna* alakokra az adatokat lásd: MELICH J.: A honfoglaláskori Magyarország. Bp. 1926. 107—109.

³⁸ SRH. I. 103.

³⁹ Ilyen hangfejlődést mutat az ugyancsak Anonymusnál előforduló *Umusouer*, ill. *Humusouer* víznév is, mely a Képes Krónikában már *Vmsouer* (SRH. I. 4121) alakban fordul elő; mai alakja *Cmsó-ér* volna (vö. Pais D. Magy. Anon. Bp. 1926. 130. és SRH. I. 63.); vagy Anon. *Surungrad* (ejtsd: Csurungrád) helyneve, amely egy feltehető *Csurungrad*—*Cserngrad* alakokon keresztül Csongrád—Csengrád hangalakot nyert; vagy ha a garamszentbenedeki 1075/1217-es oklevél *cernigradensis* és *cernigradensium* formái hitelesek, akkor az ezekből szabályosan alakult *Cserngrad*—*Csengrad* hangfejlődés kifogástalan párhuzam a fenti *Menumorout*—*Ménrót* nyelvtörténeti magyarázatára.

⁴⁰ GYÓRFFY: Krónikáink i. m. 21.

még korábbi *Menumorout* alakú nevet nem lehetett volna kapcsolatba hozni még középkori nyelvészkedéssel sem a bibliai Nemrot—Nimród névváltozatokkal. Másfelől meg ugyanez a Menu maraut—Ménrót név azt a fentebbi állításunkat is alátámasztja, hogy a magyar nép eredetmondája, a csodaszarvas-monda, nem ismert semmiféle apaőst.

A mondai hős eszerint adva volt Kézai számára, olyan névvel, amit egy kis nyelvész-kedés segítségével könnyen kapcsolatba lehetett hozni a bibliai Nimród-, ill. régi magyar ejtés szerint Nemrót-tal, s így az egyik főkövetelmény, a bibliai eredeztetés is meg volt oldva.

Kézai nyelvészkedése ugyanis a *Ménrót—Némrót* esetében csaknem kifogástalan: egyes idegen szavak szókezdő *n*-je helyett a magyarban szókezdő *m*-t találunk. Példa lehet erre a latin Nicolaus — magyar Miklós, sőt helynevekben is: Kisküküllő megyében volt egy Mikefalva nevű helység, amelyet latinul egy 1332—37-ből származó oklevél villa Nicolai-nak nevez. (Vö. Kniezsa I.: Keletmagyarország helynevei. Magyarok és románok. szerk. Mályusz E. Bp. I. 221., továbbá Varga Katalin: Becéző keresztneveink. Szeged 1931. 78. l.)

Ahhoz természetesen nem kis merészség kellett, hogy a honfoglalás idején élő Ménmarót ~ Menrót hősből Kézai a hun és a magyar nép számára ősapát kreáljon, de Kézai ilyesmit többször is elkövet művében, s így ez, hogy úgy mondjuk, hozzátartozott „történetírói” módszeréhez. A mondában ugyanis, ahonnan Kézai Ménrót személyét hihetőleg vette, a kronológiai kérdések nagyon könnyen elhomályosulhatnak, ill. összezavarodhatnak. Ezzel szemben azonban arra is rámutathatunk, hogy a monda — és Anonymus — ennek a Mén-Marót—Menrótnak *többnejűségéről is tudott, s Kézai a mondai hősnek ezt a vonását is megtartotta*, amikor megtette őt a hun-magyar nép ősapjának.

Ugyanez a többnejűség a biztosíték egyébként arra is, hogy a Ménrót ősapja nem a bibliai Nimródnak köszöni eredetét, hanem a Ménrót őst a hun-történet szerzője hozta kapcsolatba — tudós módon — a bibliai Nimróddal.^{40a}

Nem kétséges, hogy ennek a vonásnak a megtartásával is valamiféle célja lehetett Kézainak. Ez nem lehet véletlen, mivel ezen a ponton *összeütközésbe kerül magával a Bibliával is, amely nem tud Nimród többnejűségéről*, noha a Biblia nem egy hőséről feljegyezte, hogy egyesek ún. főfeleségükön kívül még melléfeleségekkel is rendelkeztek. Mégis, mivel a keresztény középkori etika nem engedte meg a többnejűséget, Kézai sem kockáztatta volna meg ezt a hun-magyar nép kikövetkeztetett ősapjára vonatkozólag, ha egyrészt erre a Ménrót név *mén*- eleme, mint nyelvészeti bizonyíték nem ösztönözte volna, másrészt meg az a körülmény, hogy ily módon könnyen meg tudta magyarázni, hogy a szerinte Perzsiában maradt rokon népek, akik „termetre és színre nézve a hunokhoz hasonlóak, csupán a nyelvükben különböznek tőlük egy kevéssé, mint a szászok a türingiaiaktól”,⁴¹ miért különböznek nyelvükben az akkori magyarok nyelvtől, s milyen mértékben. A különbség oka szerinte az, hogy ezek a többnejű Ménrótnak a fiai ugyan, de nem Enéhtől, a hun-magyar nép ősanjától, hanem a többi feleségeitől. Tehát megint bizonyos nyelvészeti megfontolások vezették tudatosan Kézait a magyar-hun nép ősapjának kikövetkeztetésében! Ennek érdekében még a Bibliát is kikorrigálhatta, és azt annál könnyebben tehette, mert olyan korban és olyan uralkodó mellett élt, akit ismétlenül többnejűséggel vádoltak a szép kun nők kedvelése miatt.

Ezen túlmenőleg azonban nem lehet eléggé nyomatékosan hangsúlyoznunk, hogy *Kézai itt konkrét értesülésekkel bírhatott a keleten maradt vagy odaköltözött magyarok nyelvével illetően is*, ha kedvükért vállalja még a Biblia „kijavítását” is, csupán azért, hogy megmagyarázhassa, miért és mennyiben különbözik az akkori magyarok nyelve, a keleten maradt magyarokétól. Ez a megfigyelése annál feltűnőbb, mivel alig egy félszázaddal előbb a keleti

^{40a} Ezt GYÖRFFY is kiemeli i. m.

⁴¹ SRH. I. 144. Sed quia gigans Menroth uxores alias sine Eneth perhibetur habuisse, ex quibus absque Hunor et Mogor plures filios et filias generavit, hi sui filii et eorum posteritas: Perside inhabitant regionem, statura et colore Hunis similes, tantummodo parum differunt in loquela, sicut Saxones et Turingi.

magyaroknál járt Julianus barát, beszámolójában — bizonyára nem csekély, de érthető túlzással — azt írta, hogy ő tökéletesen megértette a keleti magyarokat, s azok is őt.⁴² Kézainak ez irányú tájékozottsága a legnagyobb mértékben megérdemli figyelmünket, mivel kusza és összedobált történeti és földrajzi adalékai mögött konkrét értesülések húzódnak meg. Sajnos ez adatok töredékes és alkalmoszerű felhasználása miatt szinte lehetetlen megmondani, vajon a feltehető régi gesta adalékait értékesíti-e, vagy valóban új értesülések jutottak el hozzá a keleten maradt magyarokról. A zavar fő oka, hogy a későantik földrajzi irodalom adalékait akarja összhangba hozni újabb, XIII. századi földrajzi értesülésekkel. Márpedig a Szkythiára vonatkozó antik adatok is éppen eléggé ellentmondásosak, mivel e források két Szkythiáról tudnak: egy európairól a Fekete-tengertől északra, és egy ázsairól, amelynek határai idők folyamán a Káspi-tótól Indiáig, és keletre egészen a Tien San-ig húzódtak, melynek neve ugyanúgy Caucasus (Indicus), mint a Fekete-tenger melléki hegyvonulatnak. A hun-történet írója mindezt egybefoglalja, s ezzel műve földrajzilag áttekinthetatlenné válik. De éppen ezektől a zavaró forrásoktól független az az értesülése, hogy Perzsia vidékén, tehát szerinte a hun-magyar nép őshazájában olyan népek laktak, amelyek „termetre és színre nézve a hunokhoz hasonlók, csupán nyelvükben különböznek kissé”. Ezekkel a népekkel nyilván azonosnak gondolja azokat, akiket két fejezettel alább (a 6. fejezetben) úgy jellemez, hogy „inkább sötét színűek, mint fehérek” (generaliter plus nigrae colore, quam albae). Egyáltalán nem lehetetlen, hogy Kézai itt — akár a régi gesta nyomán, akár újabb értesülés alapján — azokról a szovárd magyarokról ad hírt, akikről Konsztantinosz császár is megemlékszik. Konsztantinosz szerint közvetlenül a honfoglalást megelőzően, a besenyőkkel vívott harcban „a türkök (= magyarok) hadserege vereséget szenvedett és két részre szakadt. Az egyik rész kelet felé, *Perzsia vidékén* telepedett le s ezeket a türkök (= magyarok) régi nevén mostanáig szavartú aszfalúnak hívják.”⁴³ Kézai, ill. esetleges forrása bizonyosan nem ismerte Konsztantinosz császár fenti híradását, s így a két egymástól független forrás egybehangzó állítása hiteles tényre utalhat.

A magyar őstörténettel foglalkozó irodalom jól ismeri Konsztantinosznak ezt az adatát, de a hun-történettel kapcsolatban csak Thury József^{43a} és Györffy méltatja figyelemre. A hun-történet adatának különös érdeket biztosít az a körülmény, hogy a XI. századi nyugati források és az orosz évkönyvek is emlegetnek „fekete magyarokat”.⁴⁴ Így tehát könnyen lehet, hogy Kézai művében ezeknek a „fekete magyaroknak” az emléke él, akikről más magyar forrás nem emlékszik meg.

Míg azonban — mint fentebb jeleztük — Kézainak ennél az adatánál nem dönthető el, vajon régi forrás nyomán, vagy újabb értesülés alapján említi-e a „fekete magyarokat”, addig bizonyosra vehető, hogy egy másik keleten maradt magyar népről, ill. ennek országáról már közvetlen értesülés alapján számol be. Kézai ugyanis ezeken a „Perzsiaországban” élő magyarokon kívül még egy keleten maradt magyar töredékről is tud, amelyek „Szittyaföldön lakik mind a mai napig.” Ezek a magyarok a Meotis vidékéről kerültek oda Kézai szerint, „miután elűzték onnan az alpszur-okat (?) és a ruténokat”, azaz az oroszokat (6. fej.). Ezeknek a lakóhelyét tehát a Fekete tengertől jóval északabbra képzelel el Kézai, és az oroszok szomszédságában, tehát joggal feltehető, hogy számára ez a Julianusék Nagy Magyarországaiban, Bascardiában „visszamaradó” magyarok lakóhelye, ahonnan szerinte a honfoglalók Pannónia elfoglalására indulnak. S minthogy mindezeket a fontos magyar történeti adatokat a hun történetben mondja el, nyilván a hunok és magyarok azonosságának további bizonyí-

⁴² Relatio fratris Ricardi (SRH. II. 450.): omnino habent Ungaricum idioma, et intellegant eum, et ipse eos.

⁴³ Konsztantinosz szövegkiadása és fordítása MORAVCSIK GYULÁTOTól, Bp. 1950. 171. Vö. NÉMETH GY.: Honf. magy. kial. 315.

^{43a} THURY JÓZSEF, Századok, 1897. 391—403.; GYÖRFFY I. M. 86.

⁴⁴ Felsorolja THURY I. M.

tására, nem lepődhetünk meg, ha a *magyar őstörténet* és a *hun-történet* Kézainál teljesen azonosává válik.

Kissé tovább időztünk Kézainak a magyarok és hunok azonosságát bizonyító leszármaztatásánál, mivel ezzel jól megvilágíthatjuk Kézai „történetírói” eljárását, annál is inkább, mivel a *Ménró*t ősapa megítélése tekintetében a legellentétebb vélemények láttak eddig napvilágot.

Miután tehát a fenti módon „tisztázta” Kézai a hun és magyar nép azonosságát, természetesen azt is meg kellett — másfelől — világítania, hogy ha a két nép azonos, miért hívják őket mégis részint hunoknak, részint magyaroknak. Ennek a kérdésnek a tisztázása is — természetesen — a genealógia síkján történik: Enéhnek és Ménrótnak két fia született: Hunor és Magor, és ezek utódai a hunok és a magyarok.

A különböző népek származásmondáiban általánosan megfigyelhető, hogy a mondai ősapa az illető nép nevének megszemélyesítése. Ez történt *Magor* esetében is. Hogy azonban a magyar nép ősatya *Magor* lehetett, azt nyilván csak Anonymus következtette ki, mert ez sem esetleges írott forrásában, sem a mondai hagyományban nem szerepelhetett. Ő ugyanis a kötelező bibliai genealógia kedvéért *Magóg királyról*, *Japhet* fiáról beszél és szerinte „*Magóg királyról nevezték ezt a népet mager-nak*”, (SRH. I. 35.) azaz magyarnak.

Sokkal nehezebb kérdést vet fel a hun népnek állítólagos ősatyjaként Kézainál megadott *Hunor* ősapa neve.

Hunort ugyanis Kézain kívül egyetlen forrás sem említi a hún nép ősapjának, sőt a többi forrás magát a nevet sem ismeri.

Erre a körülményre természetesen kétféle értelmezési lehetőség kínálkozott: Kézai azért említi ezt a más forrásokban ismeretlen nevet, mivel ott találta a magyar mondai hagyományok között (?), s így a hun—magyar rokonság tudata mégis élhetett valamilyen formában a magyar nép között.⁴⁵ A másik magyarázat viszont a hunokra vonatkozó többi — külföldi — források alapján kijelentette, hogy a Hunor név Kézai alkotása vagy a *Magor* név mintájára, vagy valamilyen középkori forrásban a *rex Hunorum* kifejezés rövidített alakjának téves olvasása következtében.⁴⁶

Ama feltevés ellen, hogy a Hunor név Kézai önkényes alkotása a *Magor* név analógiájára, jogosan hozta fel Németh Gyula, hogy ha Kézai a magyar nép nevének analógiájára és annak hatása alatt teremtett volna egy ősapát a hun nép számára, akkor az ősapa neve nyilván *Hun* lett volna, mint ahogy a magyar nép ősatya *Magyar—Magor* volt.⁴⁷ Ámde ennek az elgondolásnak az alapján mégsem tehetjük fel Németh Gyulával, hogy itt Kézai valami ősi hun-hagyományt őrzött volna meg. Helyesen mutatott rá Moór Elemér, hogy a régi magyar nyelv nem ismerte a *h* hangot, hanem az *k*-ből fejlődött ki aránylag késői időben,⁴⁸ s így a Hunor név nem lehet egy esetleges hun—magyar történeti kapcsolat emléke.

A kérdésnek nézetünk szerint Marquart utalása alapján (Streifzüge, 1906. 69.) Györfy György találta meg a valószínű megoldását.⁴⁹ Szerinte a Hunor névben egy népnév rejtőzik, ti. az *onogur*, amelyből a magyar nyelvtörténet szabályai szerint először *onour*, majd *onur*, ill. idegen hatásra egy szókezdő *h*-val *honur* ~ *hunor* népnév alakult. A magyarok tudvalóan a honfoglalás előtt hosszú ideig, esetleg már az őshazában szoros kapcsolatban állottak az onogurokkal, úgyhogy ez a népnév megmaradhatott ilyenformán a magyar hagyományban is, annál is inkább, mivel a magyarokat a szláv és nyugati népek az *onogur* népnévből alakult *ongur*, *hongur*, *hungar* stb. névvel nevezték és nevezik mindmáig.

⁴⁵ A kérdés irodalmát vö. GYÖRFY: Krónikáink i. m. 29—30.

⁴⁶ Ez utóbbi magyarázat MORAVCSIK GYULÁTÓL (MNy. 1927. 265.) származik, amit magáévá tett ECKHARDT SÁNDOR is, *Századok*, 1927—28. 619.

⁴⁷ NÉMETH GY.: *Honf. magy. kial.* Bp. 1930. 219.

⁴⁸ MOÓR ELEMÉR: MNy. IV. 1932. 56.

⁴⁹ GYÖRFY: Krónikáink i. m. 30—31.

A hun-történet szerzője tehát ezt a magyar hagyományban megőrzött, de már teljesen elhomályosodott jelentésű népnevet használta fel annak a bizonyítására, hogy a hun-magyar nép azonos ugyan, név tekintetében azonban mégis különbözik egymástól. A nevet tehát megint a magyar hagyományból vette, akárcsak a Ménrót esetében, de ezt a népnevet ökényesen, illetőleg nyelvészeti ismereteinek megfelelően a hunokra alkalmazta. Annál könnyebben tehetta ezt, mivel a hagyományozott Hun-or név első fele teljesen azonosnak látszik a hun népnévvel.

Mivel azonban, mint a fenti fejtegetésekből kiderül, az egész hun—magyar rokonság, ill. azonosság, hogy úgy mondjuk, körmönfont nyelvészeti „bizonyítékok” alapján jött létre, nem beszélhetünk arról, hogy a magyar nép magával hozta a hun rokonság tudatát. A Hunor névben rejlő nyelvészeti bizonyíték nem a hun—magyar történeti kapcsolatokra, hanem a magyar—onogur kapcsolatok egykori meglétére vehet csupán világot.

Ami a magyar eredetmonda további őstörténeti vonatkozásait illeti, tudvalevő, hogy a mai bolgárok ősei az onogur-bolgárok voltak, akik később beleolvadtak szinte nyomtalanul az általuk leigázott szláv népekbe. Ezeknek az onogur-bolgároknak egyik névváltozata a *belár* népnév. Ez a *belár* népnév szerepel a magyar eredetmondában — természetesen mint személynév — a leányrabló Hunor és Magor feleségeinek apjaként; ezek a *belár-bulár* leányok voltak tehát a hun-magyar nép ősanái a második generációban, s mellettük még egy Dula nevű alán fejedelemnek a leányai.

Az alán *népnév* aligha mehet vissza ugyan régi hagyományokra. Mivel azonban újabban előkerült egy magyarországi alán—latin szójegyzék, amely bizonyítja, hogy nálunk még a XV. század folyamán is beszélték az alán nyelvet, azt kell gondolnunk, hogy a mondában hagyományozott népnevet „irodalmiasította” itt a hun-történet szerzője,⁵⁰ ugyanúgy, ahogy a II. Endre Szentföldi útrjáról írt rövid beszámolóban a szeldzsuk törököket is *assziroknak* nevezi.⁵¹

Mindenesetre a mondában szereplő népnevek mondái emlékei lehetnek az onogur-bolgárokkal és az alán néppel fennálló egykori történeti kapcsolatoknak. Ez a történeti kapcsolat egyebek között arra is kiterjedhetett, amire maga a monda utal, ti. hogy a magyarok történetüknek egy korai szakaszában, más nomád népekhez hasonlóan, nem a saját nemzetiségükből vagy törzsükből választottak feleséget, hanem a szomszédos törzsektől — nyilván kölcsönös megállapodás alapján — úgy rabolták a feleséget. A nőszerzésnek ez a nomád népeknél egykor általánosan elterjedt formája az exogámia. Hogy a nőrablás a magyaroknál még a mai haza területén is dívó szokás volt, arra viszont bizonyítékul szolgálhatnak első királyainknak a nőrablást tiltó törvényei.⁵²

Ilyenformán Kézai a hun—magyar azonosság nehéz kérdését „tudományos” módszerességgel a genealógia síkján sikeresen megoldotta. Kombinációja annál könnyebben találhatott hitelre, mivel végeredményben mindenütt a magyar hagyományokra támaszkodott, de a hagyomány elhomályosult utalásait és neveit úgy értelmezte és részben módosította, hogy azok a hun—magyar azonosság elfogadható, sőt saját kora számára megdönthetetlen bizonyítékává váltak.

A fenti elgondolásokból azonban egyúttal az is világosan látható, hogy bár a hun-történet szerzője Anonymustól veszi az ösztönzést a hun—magyar azonosság kutatására és bebizonyítására, okoskodásának végső eredményeivel szinte éles ellentétbe kerül Anonymussal. Anonymus ugyanis csak az Árpádoknak Attilával való rokoni kapcsolatát emlegeti, ami a hun-történet szerzője számára egészen másodlagos jelentőségű lett, sőt az Attila—Csaba

⁵⁰ A *Belár* névre, továbbá az alán kapcsolatokra, vö. GYÖRFFY I. M. 13—14. uo. irodalom. Vö. még CZEGLÉDY KÁROLY: A IX. századi magy. történelem főbb kérdései. MNy. 1945. 53. Az alán szójegyzék kiadta: NÉMETH Gy. MTA. I. Oszt. Közl. XII. (1958.) 233—259.

⁵¹ SRH. I. 184.

⁵² ZÁVODSZKY LEVENTE: Szt. István, Szt. László és Kálmán kir. törvényei és zsinati határozatai. Bp. 1904.

Aba-genealógia révén még ellentétbe is került Anonymus felfogásával.⁵³ Kézai szerint az Árpádok a Turul-nemből származnak, s Attilával való rokonságukra csak következtetni lehet abból az utalásból, hogy Attila címerén is a turul madár szerepelt. Számára természetesen már egészen másodrendű lett az Árpádok hun-kapcsolata, mikor neki sikerült a fenti módon az egész hun—magyar nép azonosságát „bebizonyítania”.

Arra sem felesleges ezzel a Kézai által konstruált hun—magyar azonossággal kapcsolatban rámutatnunk, hogy ez a sokak által ősinek tartott elgondolás mennyire mellékesként kezeli az állítólagos hun—székely „mondai” kapcsolatokat, holott ezen az alapon talán könnyebb lett volna számára a „bizonyítás”. Mindenesetre rá kell mutatnunk arra, hogy a székelek állítólagos hun származása Kézai fentebbi koncepciója értelmében teljesen értelmetlenné válik, hiszen eszerint az *egész magyar nép* a hunok ivadéka, ill. azok testvérsége. A székelyek és magyarok között csupán annyi a különbség, hogy a székelyek Attila birodalmának felbomlása után itt maradtak, s amikor a hun-magyarok a tulajdonképpeni honfoglalás idején „visszaváltak”, akkor ők is csatlakoztak hozzájuk.⁵⁴ A székely hun-„monda” tehát nem befolyásolta Kézai elgondolásait, s így annál inkább világossá válik, hogy a Kézai által előadott hun—magyar rokonság vagy azonosság-elmélet nem élő hun hagyományokra támaszkodott, hanem mindenestül Kézai tudós kikövetkeztetése.

Miután Kézai így a magyar eredetmonda kiegészítésével és átértelmezésével „bebizonyította” a hunok és a magyarok azonosságát, a továbbiakban már nem volt nehéz dolga. A hunok és Attila történetét idegen forrásokból, Jordanes Geticájából és Vitterboi Gottfried Speculumából s bizonyos itáliai, főleg velencei hagyományok, meg a német Nibelung-monda egyes elemeinek felhasználásával írta meg, vagyis ugyanazon idegen források alapján, amelyeket a hun-történet prólogusa is kifejezetten említ: az Itáliában, Franciaországban és Németországban elszórt iratok alapján,⁵⁵ ahogy ezt Eckhardt Sándor igen meggyőzően kifejtette. (A pannóniai hun-történet keletkezése; Századok, 1928. Sicambrina. Minerva 1927.)

Az *idegen forrásokra* való hivatkozás egyúttal önmagában is ékeesen szóló bizonyíték amellett, hogy a magyar történetben Kézai előtt részletesebben kidolgozott hun-történetről nem lehetett szó, azaz a „hun-történet” azelőtt csupán olyan formában lehetett meg, amilyen formában azt Anonymusnál találjuk. Anonymusnál viszont nagyon is áruól jel a magyar—hun rokonság eredetére vonatkozólag, hogy *Pannóniára mint Attila király egykori országára a kievi oroszok* — tehát egy idegen nép — *hívják fel az új hazát kereső magyarok figyelmét* (Anon. 9. fejj.). Nem magukkal hozott történeti tudatról van tehát itt szó.

Mindenesetre Kézai ezeket az idegen forrásokban Attilára és a hunokra vonatkozó adatokat a magyar történetből vett adatokkal egészíti ki. Az egészen természetesnek vehető, hogy a hunok őshazájának leírásában a korábbi magyar krónikákban (Anonymus és Ákos mester) található őshaza-leírást adja — lényegében —, hiszen szerinte a két nép ősei azonosak, ill. testvérek, s így őshazájuk is szükségképpen azonos. Az azonban már nem minden további nélkül fogadható el — még ebben a történeti koncepcióban sem —, hogy a hunok ugyanúgy „hét vezér” parancsnoksága alatt indulnak az új haza elfoglalására, ahogy a kései és kétségtelenül már nem értett magyar hagyomány nyomán a magyar történet krónikásai a magyar honfoglalásra vonatkozólag értelmezték a „hét vezér” szerepét. Kézai itt tehát a magyar történeti hagyományokat — azok kései értelmezésével együtt — átemeli egyszerűen a hun-történetbe, nyilván abból a célból, hogy a két nép azonosságát ezzel a fogással még jobban beigazolhassa. A baj csak az, hogy a hun nép ilyen törzsi szervezetről, amilyent Kézai előad, semmilyen más történeti forrásból nem értesülünk. A magyar hagyományban élő „hétmagyar”

⁵³ Vö. fentebb.

⁵⁴ SRH. I. 162.

⁵⁵ SRH. I. 141. Nationis eiusdem victorias (var.: ystorias), quae diversis scartabris per Italiam, Franciam ac Germaniam sparsae sunt et diffusae, in volumen unum redigere procuravi...

kifejezést ugyanis már a magyar történet számára is önkényesen értelmezték át „hét vezérré”, s így, ha ez az elképzelés a magyar történelem számára is önkényes, akkor a hun-történet számára még inkább az. Annyi azonban bizonyos, hogy Kézai itt is magyar történeti elemeket vitt át a hun-történetbe.⁵⁶

A hun-történet „hét kapitánya” tehát a magyar-történetből került át a hun-korba. A hét hun kapitány neve viszont — s erre eddig nem mutattak rá — annak a színhelynek helynév-anyagából került ki, amely színhelyen a pannóniai hun-történet lejátszódik. Erre a színhelyre Eckhardt Sándor kutatásai derítettek fényt. Eckhardt megállapította,⁵⁷ hogy Kézai a hun-történet minden eseményét olyan vidékre lokalizálja, ahol római korból vagy még régebbi időkből származó romok és emlékek találhatóak. Ez a magyar hun-történet még megoldatlan kérdéseire is igen termékenyen bizonyuló szempont.

Mint ismeretes, a római birodalom az i. sz. I—III. században fokozatosan kiterjeszti hatalmát az egész Dunántúlra, amelynek akkor Pannonia volt a neve. A határvonal, a limes, a Duna mellett húzódtott végig, s e határvonal biztosítására idők folyamán egész védelmi rendszer épült ki, erődítményekből, táborhelyekből, a táborhelyek mellett keletkező városokkal. Ennek a védelmi rendszernek egyik legfontosabb partja a Duna partján Aquincum volt, régi magyar nevén Buda, majd a XIII. századtól kezdve, amikor az ettől délre fekvő Várhegyen — a mai Vár — Új-Buda keletkezett, Ó-Buda. Ezt az Aquincum-Budát még a XII. század végén — Anonymus tanúsága szerint — nyilván a Niebelung-monda hatása következtében azonosították Attila városával, Etzelburg-gal. Anonymus mindenesetre Budavárral kapcsolatban még csak annyit tud, hogy az Attila városa volt, s hogy azt magyar nyelven Budavárnak mondják, a németek pedig Ecilburgnak (Attila vára) hívják.⁵⁸ Anonymus tehát csupán regisztrálja e város kettős nevét (Attila városa — Buda), de a város kettős nevére a magyarázatot még nem ismeri. Kézai e város kettős nevére zseniális magyarázatot eszel ki — történeti síkon. Mivel forrásaiból (Jordanes) tudja, hogy Attilának volt egy testvére, Bleda, az ő korában érvényes Szt. Jeromos—Isidorus-féle nyelvészkedés alapján Bledát, Attila testvérének nevét a régi magyar Buda névvel azonosítja, s ezzel megtalálta a római eredetű város kettős nevének a magyarázatához is az utat. Mint a hun-történet 13. fejezetében kifejti, Attila testvére, Buda ezt a várost „saját nevééről nevezette el; és bár Ethela király elrendelte a hunoknak és a többi népeinek, hogy a várost Ethela városának nevezzék, a németek félve a rendelkezéstől Ecilburgnak nevezték azt, a hunok azonban mitsem törődve a rendelkezéssel, mind a mai napig Ó-Budának hívják, mint azelőtt.”⁵⁹ Itt persze elfelejtkezett arról, hogy a történeti folytonosság a hunok és magyarok között még az ő felfogása szerint is megszakadt; de a magyarázat első pillanatra mégis jónak látszik.

Kézai tehát a pannóniai hun-történet számára saját nyelvészeti kikövetkeztetése folytán értékes kiindulópontot nyert Budavár nevében a pannóniai hun-történet színhelye számára. A dunai limes melletti romok és a hun-történet között felfedezett fenti összefüggést (!) azután a hun-történet további folyamán is értékesíti.

Szerinte ugyanis Százhalomnál gyülekezik a római sereg a hunok ellen.⁶⁰ Százhalom(-batta) neve a római korban Matrica, a Duna mellett. Az Érd és Százhalombatta—Tárnokvölgy közötti magaslaton még a római időket megelőző korból jellegzetes alakú, több

⁵⁶ Hogy Kézai magyar történeti eseményeket vetít vissza a hun korba, arra KARÁCSONYI JÁNOS is rámutatott: A székelyek eredete és Erdélybe való települése. Bp. 1905. (Ért. Tört. tud. köréből.); továbbá HÓMAN B.: A magy. hun-hagyomány és hun-monda. Bp. 1925.

⁵⁷ ECKHARDT SÁNDOR: A pannóniai hun-történet keletkezése. Századok, 1928. Ua.: Attila a mondában (Attila és hunjai. szerk. NÉMETH GYULA. Bp. 1940. 195—197.).

⁵⁸ Anon. SRH I. 35.

⁵⁹ Kézai, SRH. I. 156.

⁶⁰ Kézai, SRH. I. 149.

mint száz halmot lehet látni, amelyek nyilván kelta temetkezőhelyek.⁶¹ Ezekről a dombokról nyerte nevét Százhalom, de Kézai szerint itt történt a hunok és rómaiak első összecsapása is. A Tárnokvölgyben régi római út vezetett keresztül, s Kézai szerint ezen út mellett temették el az ütközetben elesett hunokat és Keve kapitányt is. Egy síremléket is emeltek ott kőből, s ezért nevezték azután Kézai szerint ezt a vidéket Keve-aszónak azaz Kőaszónak. S valóban találtak is a mai Baracska-Kőaszó (Kajászó) vidékén egy, a római korból származó nagy oltárkövet, amely egykor Jupiter oltára volt (vö. Juhász József: A baracscai Jupiteroltár-kő és Kőveaszó. Székesfehérvári Szemle 1934. p. 75.). Ez az oltárkő adott alkalmat a régészkedő Kézainak, hogy itt keresse a „hun” harcosok egykori temetőjét.⁶² Másfelől a Keve-aszó helynévből következett ki Keve „hun kapitány” nevét.

A rómaiak Tárnokvölgyből Tuhn felé menekülnek, amely Alsó-Ausztriában a magyar határhoz közel fekszik, s a római időkben egy dunai hajóhad állomása volt. Ennek a közelében található a római Citium (v. Cetium), amelynek Cetii muri nevéből lett az ausztriai Zeiselmauer, Kézai Cezunmaur-ja. E romok adtak okot Kézainak arra, hogy ide helyezze a hunok és rómaiak között lefolyt döntő ütközetet.⁶³

A hun harcok színhelyeit tehát a kelta-római kor történeti emlékei és romjai határozták meg Kézai számára, ahogy ezt Eckhardt Sándor kutatásai óta ismerjük. Lehet, hogy e romokhoz Kézai korában már némi történeti mondák fűződtek, rendszerbe azonban minden bizonynyal Kézai foglalta ezeket: valamennyit a hun történettel hozva kapcsolatba.

Ennek a színhelynek a tanulmányozása segítette Kézait a hét hun kapitány nevének a meghatározásához is.⁶⁴ Az általa említett vezérek nevei közül ugyanis csak az Ethela (Attila) neve történeti hitelességű, a többi mind Kézai történeti-nyelvészeti kombinációinak az eredménye. A hét hun vezért ő három nemzetségből származtatja: az Érd nemzetségből Bendacuz három fia: Ethela, Rewa és Buda; a Zemein nemzetségből Chele három fia: Wele, Küve és Kaducsá; és a Turda nemzetségből Kadar.⁶⁵ Ebből a névsorból a legtöbb problémát Bendacuz neve okozta. Feltették ugyanis, hogy ez a név a forrásokban hagyományozott Mundzucus-sal, Attila apjának a nevével azonos, illetőleg annak a magyar nyelvi szabályos fejleménye.⁶⁶ Ha ez valóban így volna, ez a név nyomós bizonyítéka volna egy ősi magyar—hun hagyomány meglétének. A Bendacuz név azonban hangtörténetileg nem vezethető le a Mundzucus névből, s így ezt is a hun-történet szerzője tudós kombinációjának kell tartanunk.

Ha most a fenti névsoron végigtekintünk, azonnal szembetűnik e nevek földrajzi, mégpedig a pannóniai hun-történetben felhasznált földrajzi pontokkal való kapcsolata. Keve vezér nevét, mely egyébként a finnugor eredetű *kő* magyar szó régi alakja, Kézai nyilvánvalóan az egykori Keve-aszó (ma Kajászó) nevéből következett ki;⁶⁷ Buda nevét a római Aquincum helyén levő Buda vára szolgáltatta. A dunai limesen Aquincum-Budától délre az első jelentősebb település szintén római romokon: Érd, ahol egy három ívből álló római kori híd maradványai, továbbá egyéb római emlékek is fennmaradtak. Ezt a régi magyar helynevet,⁶⁸ amely

⁶¹ ECKHARDT S.: A pannóniai huntörténet keletkezése. Századok, 1928.

⁶² ECKHARDT S. i. m.

⁶³ ECKHARDT S. i. m.

⁶⁴ ECKHARDT S. i. m. csak a Küve—Keve és a Buda—Bleda neveket hozza kapcsolatba dunántúli helynevekkel.

⁶⁵ Kézai, SRH. I. 147.

⁶⁶ GOMBOCZ—MELICH: Etimológiai Szótár: Bendeguz címszó; NÉMETH Gy.: Mundzucus—Bendeguz. MNY. 1937. 216—219.; MESKÓ LAJOS a török *bün, mün, min* „leves” szóval hozza kapcsolatba a Mundzucus—Bendeguz nevet, MNY. 1936. 328—329.; magyarázata azonban hangtani okokból elfogadhatatlan. Vö. NÉMETH Gy. fenti cikkét.

⁶⁷ Mint királyi birtok neve előfordul 1272-ben: *Kuaza* (Wenzel: ÁUO. VIII. 414.; XII. 72.); *Keveozu* alakban 1271-ben (Haz. Okl. 61.). Vö. CSÁNKI D.: Magyarország. Tört. földrajza, III. 349.

⁶⁸ Mint birtok, ill. falu neve említve van 1240-ben (WENZEL: ÁUO. XI. 322.); 1243-ban (ÁUO. VII. 140.); 1270—72-ben, vö. Zichy-okmt. I. 4., 5.; CSÁNKI i. m. III. 326.

nyilván a magyar *ér* (kis folyó) szóval függ össze, és eredetileg nem is személynév volt, tette meg Kézai az egyik hun nemzetség személynévének. Érd nevű nemzetség ugyanis — ellentétben Karácsonyi János állításával⁶⁹ — a magyarok között sohasem volt, de ilyen típusú személynévek előfordulnak nálunk a középkorban.⁷⁰ E nevekkal kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy Kézai elgondolásában nem is volna „értelme” a „hun” vezérek nevében „idegen”, „hun” neveket, ill. szavakat keresnünk, hiszen ő a genealógia síkján már „bebizonyította”, hogy a hunok és magyarok azonos nép, ill. testvérnép, tehát nyelvükben és névadási rendszerükben sem különbözhetnek egymástól lényegesen; legfeljebb oly mértékben, ahogy két nyelvjárás különbözik egymástól, mint pl. a németeknél a szászok a thüringiaiaktól, ahogy ezt Kézai kifejti.⁷¹ Így a Bendegúz névnek is magyarnak kell lennie, azaz legalábbis a magyarok között is használatosnak, — ha mássutt nem, akkor a magyar helynevekben. *Idegen nevek szerepeltetése egyenesen veszélyeztette volna a hun—magyar azonosság koncepciójának hitelét!* Mindenesetre Keve-aszó (Kajászó) közelében, attól alig néhány kilométerre van ma is egy *Tordas* nevű falu, amelynek a neve a XIII. században *Turdos*nak hangzott.⁷² Kézai ebből a helynévből vonta el a *Turda* személynévet.⁷³ Ezt a szabályszerű rendszert látva Kézainak a „hun kapitányok” elnevezésében, alig zárközhatunk el az elől, hogy a többi kapitány nevét is földrajzi nevekben keressük.

A *Bendecuz* név semmiképpen sem lehet azonos az Attila apjaként hagyományozott *Mundzucussal*, még ha megengedjük is, hogy egyes esetekben a török szókezdő *m*-nek a magyarban *b* felel meg, pl., török *mün* — magyar *bün* (?). Kézainál ugyanis a név vége: *uz*, és ez nem latin szóvég, mivel azt Kézai *-s*-sel írta volna. A Kézainál megadott nevet tehát a következőképpen lehet olvasni: *Bendakusz*, *Bendakucs*, *Bendakuz*, *Bendaküz*. A Jordanesnél olvasható *Mundzucus* alakban az *-us* latinos végződés, annál is inkább, mivel Priskos rétornál a név *Μουνθιουχος* (= *Mundjuchos*) alakban fordul elő, ahol az *-os* a szónak görögös végződése. Ennek a görögös *-os*-nak, ill. latin *-us*-nak felelne meg a Kézai-féle *-uz*, ami nem nagyon valószínű, de, ha mégis annak felelne meg, akkor ez mindenesetre annyit jelentene, hogy a *Bendacuz* név a magyarokhoz görög vagy latin közvetítéssel került, tehát nem az élő hagyomány őrizte meg e nevet, hanem írott görög- vagy latin forrásból került át hozzánk; ennek viszont ellene mond a név első fele, a *Bendac*-elem, amelyet a külföldi források nem ismernek. Ha ugyanis latin írásos forrás közvetítésével került hozzánk a név a latin (?) végződéssel együtt, akkor ez csak a *Mundzucus* formában történhetett volna. Ezen a nehézségen az sem segít, ha Kézai *Bendacuz* nevével szemben a bővebb krónikák *Bendekus*—*Bendekws*—*Bendeguz* alakjaiból indulnánk ki. Ebben az esetben az *-us* latinos végződés is lehetne, amelynek elhagyása esetén egy *Bendek* ~ *Bendeg* név maradna, s ezt kellene Jordanes *Mundzuc*-us nevével, ill. Priskos rétor *Mundjuch*-os nevével egyeztetni. Ebben az esetben azonban tekintetbe véve egy török szókezdő *m* ~ *b* változat lehetőségét is, egy *bonsok*-, *bonsó*-, *bungyk*- vagy *buncsuk*-féle alakot kapnánk,⁷⁴

⁶⁹ KARÁCSONYI JÁNOS: A magy. nemzetségek a XIV. század közepéig. Bp. 1900. I. 429.: „Oklevelek e nemzetséget soha sem említik.”

⁷⁰ Pl. *Erd nobilis* de genere Szurchuk, 1288-ban (ÁUO. IV. 328. IX. 487.).

⁷¹ Kézai, SRH. I. 144.

⁷² *Turdos* falu 1217-ben (ÁUO.VI. 392.; XI. 151.); említve van 1276-ban is (ÁUO. IX. 153.). Vö. még KNAUZ: Mon. Eccl. Strig. I. 214. és 216.; a XV. században *Tordas* a Nyulak-szigeti apácák birtoka, vö. CSÁNKI i. m. III. 354.

⁷³ *Turda* mint személynév az Árpád-korban igen gyakori. Vö. SZENPÉTERY: Krit. Jegyz. 202. sz.; 927. sz.; 608. sz. Anonymus is említ egy *Turda* nevű püspököt. A XIII. századi előfordulásaira vö. KOVÁCS N.: Betűrendes Névmutató Wenzel G. ÁUO.-hoz (= Kovács: Index).

⁷⁴ Van is egy „gyöngy, nyakék” jelentésű török jövevényszavunk *bonsok* alakban, amely az Et. Szótár szerint egy török (oszm.) *bunžuk*-ra vezetendő vissza, amelynek más török nyelvekben viszont *munsak*, *minčak* stb. alakok felelnek meg. (Et. Szótár, *bonsok* címszó.) NÉMETH GYULA a *Mundzuk* nevet valóban a „gyöngy” jelentésű török *munsak* szóval hozza kapcsolatba. Vö. NÉMETH GY.: Attila és hunjai. Bp. 1940. 223. A hunok nyelvének sokat vitatott kérdésére vö. MOÓR ELEMÉR: A hunok származásának kérdése fő tekintettel a nyelvi forrásanyagra. MNy. 1963. 53—66.

de semmiképpen nem *Bendak* v. *Bendek* alakokat. Mivel ezek után a *Bendecuz* név hagyományozott voltát kizártnak kell tartanunk, a név eredetét ott kell keresnünk, ahol az *Érd*, *Keve*, *Buda*, *Torda*, továbbá mint alább látni fogjuk, *Wele* és *Kadicsa* kapitányok neveit: dunántúli helyneveinkben. A *Bendakuz* név összetett szónak látszik. Első tagja a középkorban nálunk is nagyon kedvelt *Benedek* név becéző formája, a *Benda*—*Bende*—*Benta* forma;⁷⁵ az összetéte második tagja meg egy magyar közszó, a *köz*~, régi magyar *küz*. Mivel a *köz* szavunk gyakori földrajzi neveik második tagjaként (pl. Sárköz, Szigetköz stb.), a *Bendeküz* név is tipikusan magyar földrajzi névnek látszik, akárcsak a fentebb elsorolt vezérnevek. Esetleg feltehető az is, hogy *Kézai* a *Bendaküz* nevet nem *Benda-küz* elemekre bontotta fel, hanem *Bendak-üz*-re, mely esetben a *Bendak* alakot a *Benedek*ből származó *Benda* név -*k* kicsinyítőképzős alakjának fogta fel,⁷⁶ míg az -*üz* végződésben elhomályosult szövéget látott. Úgy látszik ugyanis, hogy a helynévi összetételekben második elemként igen gyakori *köz* szavunk bizonyos esetekben már korán elhasonult, s így jelentése elhomályosult — talán éppen a tárgyi feltételek megváltozásával —, ti., hogy egy patak vagy ér kiszáradásával vagy medrének megváltozásával az addig *köz*re fogott terület ezt a jellegét elvesztette. Erre engednek következtetni az olyan adatok, mint a Dráván túl, Somogy megyében a XIII. század folyamán többször említett (1245-ben) *Wiscuz*, (1256-ban), *Wyzkuz* alakok mellett (1246-ban) *Wyschust*, (1248-ban) *Wizguz* alakok,⁷⁷ továbbá az Okl. Szótárban a *köz* szavunkra 1252-ből idézett *Nogkez* alak. Ez adatokban az összetétel második tagjaként jelentkező -*chust*, -*guz*, -*kez* alakok — minthogy elírásról aligha lehet itt szó — arról tanúskodnak, hogy összetételekben már a XIII. század folyamán bizonyos esetekben a szó jelentése elhomályosult. Különösen érdekes szempontunkból a -*guz* változat, amely a bővebb szövegezők *Bendeguz* alakjával lehet azonos. Nem lehetetlen azonban az sem, hogy a nevet *Kézai* maga is *Benda-küz* elemekből összetett névnek tekintette.

A fentiek alapján nem nehéz eldönteni, hol kereshetjük ezt a nevet földrajzilag. Mindenestre *Érd*—*Százhalombatta* között a Duna mellett, a római limes vonalán ma is van egy *Benta-puszta* nevű helység, amelyre annál is inkább gondolhatunk, mivel *Kézai* szerint *Bendacuz* az *Érd* nemzetségből származott. Jól tudta azt *Kézai* részint a hazai, még élő gyakorlatból, részint meg *Szt. Jeromos* és *Isidorus* alapján, hogy a régi helynevek tekintélyes része egykori személynevekre megy vissza, s így aggálytalanul keltett életre személyneveket a maga korában meglévő helynevekből. Mindenesetre *Érd*hez aránylag közel esik *Buda*, s feltevésünk értelmében *Benda-küz* is, és így ezek mintegy azonos nemzetségi birtok egyes részeinek voltak tekinthetők. A mai *Benta-puszta* helyén *Lipszky* is ismert egy *Benta* nevű praediumot,⁷⁸ de *Százhalombattától* délre, a mai *Dunafüred* északi határán a mai térképek is feltüntetnek egy *Benta-patak*-ot. Ezek alapján aligha tévedünk, ha feltesszük, hogy a hun-történet titokzatos *Bendacuz*, ill. a bővebb és későbbi szövegezők *Bendeguz* neve *Kézai* nyelvészkedése és történeti rekonstrukciója folytán a Duna menti hely, ill. víznévnek köszöni eredetét, éppen úgy, ahogy a közelében fekvő *Érd* hely-, ill. víznévből *Attila*, *Bléda-Buda* nemzetségének névadó őse lett.

Ebből az *Érd* nemzetségből származtatja *Kézai* egyébként *Rewa* hun vezért is. Éppen ezért valahol itt keresendő a *Rewa* kapitány nevét inspiráló *Rév* v. *Réva* helynév is. *Réva*

⁷⁵ Mint személynév a XIII. században is előfordul, 1251-ben: *Andreas filius Benda nobilis Jadrensis* (ÁUO. VII. 336.); 1246-ban: *Bende* de *Peren* in comitatu de *Aba Vyuar* (ÁUO. VII. 208.); a *Krónikák* (SRH. I. 339.) *Gellért* püspök kortársaként emlegetnek I. *András* király idejében egy *Benetha* (változatok: *Beneta*, *Beventa* (nyilván *Benenta* helyett)) nevű püspököt, aki az 1055-iki *Tihanyi* alapítólevél tanúnévsorában *Benedictus* archiepiscopus-ként szerepel. Vö. *BÁRCZI* G.: A *Tihanyi* apátság alapítólevele, mint nyelvi emlék. Bp. 1951. 12. — Hogy a *Beneta*—*Benedictus* azonos személy, vö. *KNAUZ*: *Mon. eccl. Strig.* I. . . .

⁷⁶ *LIPSZKY* i. m. 48. említ is egy *Benedek* nevű birtokot Somogy megyében *Lengyel-Tó*tól délkeletre. Ez nyilván személynévre megy vissza.

⁷⁷ Ez alakokra vonatkozólag vö. *szENTPÉTERY*: *Krit. Jegyz.* 805.; 829.; 875.; 1106. sz.

⁷⁸ *LIPSZKY* i. m. 49.: *Benta* praedium, *Com. Albensis*.

ugyanis Kézai szerint szintén Bendacuz fia Budával és Ethelával együtt. Bizonyos, hogy az Árpád-korban éppen ezen a Duna-szakaszon több híres rév, azaz átkelőhely volt a Dunán. Az egyik az ún. Pesti rév volt a Gellérthegy tövénél, de volt ettől északra is, az ún. Megyerrév, és a Pesti révtől jóval délebbre, Adony táján egy rév Csepel szigetére. Csepel szigetén, Adony-nal szemben ma is van egy Ló-rév nevű helység, mely már az Árpád-korban is szerepel ezen a néven, mint királyi szállás. IV. Béla király több oklevelét innen keltezi.⁷⁹ Eszerint tehát az *Érd* nemből származó hun kapitányok valamennyien a Duna menti helynevek megszemélyesítői!

A *Turda* nemzetség szerepeltetésére, mint fentebb már jeleztük, valószínűleg a Keve-aszó (Kajászó) közelében levő Turdos ~ Tordas helynév szolgáltatott alkalmat. Ennek a nemzetségnek a tagja volna Kézai szerint Kadar v. Kádár nevű hun rektor. Kadar v. Kádár nevű helységet Tordas közelében nem tudunk ugyan kimutatni, ami persze nem jelenti azt, hogy Kézai korában sem lehetett. Mint személynév többször előfordul XII—XIII. századi oklevelekben (Cadar),⁸⁰ s mint helynév is ismeretes a Veszprém megyei Kádárta, Veszprémtől északra, továbbá Somogy megyéből: Kadar-kút, amennyiben ez ide vonható.⁸¹

Nehezebb a helyzet a harmadik nemzetséggel, melynek feje Kézai szerint *Zemem*, a többi krónikák szerint *Scemein* lett volna, akinek a fia Chele s ennek három fia *Wele*, *Keve* és *Kadicha* hun kapitányok. Keve, mint említettük, a Keve-aszó (Kajászó) helynévből való elvonás. Kétségtelen, hogy a többi név is megtalálható dunántúli helyneveinkben, csupán a hun-történet színterétől kissé távolabb.

Kadicha neve már Anonymusnál is előfordul *Kadusa* alakban honfoglaló vezérként. Kézai azonban nyilván nem szerepeltette volna hun kapitányként, ha nem talált volna a hun-történet szempontjából szerinte számba jöhető területen olyan helynevet, amely hun vezér nevéként is elfogadhatónak látszott számára. Mindenesetre a hun-történet fő színhelyétől, Fejér megyétől kissé délre, Tolna megye északi részén található *Kajdács* község, amely a XIV. század eleji pápai tizedjegyzékekben részint *Kadach*, részint *Kaydech* alakban van említve,⁸² s Csánki szerint a XIV. században nemes besenyők lakták.⁸³ Ezek alapján bizonyosra vehető, hogy már a XIII. század második felében is létezett ez a település ugyanezen a néven. Az természetesen más kérdés, hogy a mai Tolna megyei *Kajdács* etimológiailag valóban a *Kadicha*, *Kadusa* nevekkel hozandó-e kapcsolatba.⁸⁴ Kézai számára mindenesetre alkalmas helynévi kiindulópont lehetett egy *Kadicha* hun vezér életrekeltségéhez.⁸⁵ Viszont Baranya területére

⁷⁹ 1259-ben, 1263-ban, 1267-ben stb.: *Lureu*: Portus equorum; vö. SZENTPÉTERY: Krit. Jegyz. 1227, 1345, 1533 sz. alatt.

⁸⁰ 1146-ban: curiali comite *Cadario* (SZENTPÉTERY: Krit. Jegyz. 73. sz.). 1242—46-ban *Cadar* ispán (SZENTPÉTERY i. m. 76. sz.); 1255-ben: tolchui István ispán fia *Cadar* (SZENTPÉTERY i. m. 1045. sz.; ÁUO. VII. 383, 404.); 1274-ben: *Cadar* filius Chepani (ÁUO. IX. 61.); *Kadar* alakban említve 1263-ban (ÁUO. VIII. 85.); 1265-ben (ÁUO. VIII. 137.).

⁸¹ Mindkettőt mint falut említi LIPSZKY i. m. 281.; *Kadarkut*-at CSÁNKI i. m. III. 615.; KARÁCSONYI (Magy. nemzets.) megemlíti, hogy a Kadar—Kaluz nemzetség egyik tagja a XIII. században Veszprém megyében lakott.

⁸² ORTVAY TIVADAR: Magyarország egyházi földleírása a XIV. század elején, a pápai tizedjegyzékek alapján. Bp. 1891. I. 255.

⁸³ CSÁNKI i. m. III. 397.; 432.

⁸⁴ Az Anonymusi *Kadusa* nevet PAIS DEZSŐ mindenesetre a török *kad-* „eltér, letér az útról, bolyong” jelentésű ige participiumának értelmezi (SRH. I. 93.), a Tolna megyei *Kajdács* helynevet viszont a Vas megyei *Kajd* helynévvel együtt egy török *kaj-* „haragszik” igével hozza kapcsolatba; vö. PAIS D.: Káld. MNy. XXV. 124.; GYÖRFFY GYÖRGY pedig (Besenyők és magyarok. KCsA. I. kieg. köt. 458.) egy, Konsztantinosz Porphyrogenétosz-nál említett *Kajdov* nevű besenyő fejedelem nevével hozza kapcsolatba. Vö. még. HASAN EREN: Kaydan. MNy. 1943. 315.; továbbá VIRÁGH RÓZSA: Magyar helységnevek eredete. Szeged, 1931. — Nem jöhetett viszont szóba Kézai számára a Somogy megyei *Gadács*, mivel ennek régi neve 1138-ban *Gudas*, *Gedas* alakban fordul elő, vö. SZABÓ DÉNES: A dömösi adománylevel hely- és vízrajza. Bp. 1954. 9—10.

⁸⁵ Mint személynév, Anonymustól függetlenül is előfordul; 1311-ben *Kadicha*; 1314-ben *Kadych*; 1324-ben *Kadicha*; vö. SZILÁGYI LORÁND, MNy. 1947. 247.

mutat a Chele név, ha Cselének kell olvasnunk; nem lehetetlen azonban a Kele olvasat sem; amely mint helynév több helyen is előfordul Dunántúl, többek között Somogyban is (egy folyócska neve), amely úgy látszik a hun-történet másik fontos színtere Fejér megye mellett.

Wele nevének olvasása szintén kétes. Lehet, hogy a Béla név egyik változata, mint ahogy régen Veszprém nevét is igen gyakran Beszprém alakban találjuk írva. A Bél, Béla név igen gyakori helynév az ország legkülönbözőbb területein, s így Dunántúlon is. Amennyiben azonban a Vele olvasat a helyes, annyiban egybevethető a Fejér megyei Veleg községgel is. A Zemén név megfelelői egész sereg helynévvel hozhatók kapcsolatba, mivel azonban nem dönthető el, mely helynévre gondolt Kézai e névvel kapcsolatban (Semjén, Zimony, Zimánd, Zámoly, Zámor stb.), a név azonosításától el kell tekintenünk. Annyi azonban bizonyos, hogy helynévből került bele Kézai hun-történetébe ugyanúgy, ahogy Marót neve az Esztergom környéki Pilismarót nevéből belekerült Kézai magyar történetébe.⁸⁶

Eszerint tehát Kézai hun kapitányainak nevei egytől egyig Dunántúli magyar helységnevek megszemélyesítései. Az sem lehet kétséges, hogy nem a hagyományból ismerte ezeket a neveket, hanem maga következtette ki a hun-történet fő színterének, a Dunántúlnak ma is meglévő helyneveiből, s ami még talán ennél is jellemzőbb: egyetlen nevet sem lehet kapcsolatba hozni Kézai korában ismert és nevezetes nemzetségekkel! Tehát talán épp ezért tartotta Kézai régi hunkori maradványoknak e neveket. Ez önmagában is jellemző Kézaira. A hun-történet révén nem akarta egyetlen hatalmas nemzetség fényét sem növelni a hun származás dicsőségével!

Éppen ellenkezőleg. A hun társadalomnak olyan képét rajzolja meg, amely kimondottan a főurak, oligarchák hatalmi túlkapásai ellen irányul. Ilyen hatalmi túlkapás miatt öli meg Attila — Kézai szerint — testvérét, Bleda — Budát⁸⁷ is. A Kézai által megrajzolt hun-ősmagyar „alkotmányt” egyesek pusztá kitalálásnak, mások meg idegen, nyugati „demokratikus eszmék” hatásának tekintik. A Justinianustól kodifikált római jogrendszerben bizonyos természetjogi elvek az emberek ősi egyenlőségéről határozottan felelevenednek és aktualitást nyernek a XIII. sz. politikai harcaiban, részint a feltörekvő társadalmi osztályokban, részint meg a pápai befolyás és az oligarchák túlkapásai ellen küzdő királyok részéről is. Bizonyos, hogy ilyenféle nyugati eredetű jogi spekulációk is utat találtak a hun-történet „alkotmányába”, ahogy ezt Váczy Péter kifejtette,⁸⁸ a fő forrás azonban Kézai számára itt is — amire még nem mutattak rá — a magyar hagyomány, persze Kézai átértelmezésében. Kézai arról beszél a 7. fejezetben, hogy a hunok kapitányokat és egy bírát választottak, de úgy, hogy „ha a bírónem a jogszokás szerint hoz ítéletet, a közösség azt érvénytelenítetteti, és a tévedő kapitányt és bírát letehetette, amikor akarta.” (Kézai 7. fej.)⁸⁹ Nyilvánvaló, hogy ezt az elképzelést az az elmélet hívta életre, amely szerint a hatalom szuverén birtokosa maga a közösség, amely tisztségekkel ruházhat fel egyeseket, de le is válthatja a tisztségviselőket ha azokkal nincsen megelégedve.

Bármilyen hihetetlennek látszik is, hogy a XIII. században egy magyar történetíró a népszuverenitásról beszéljen, e tekintetben elméletileg jól elő volt készítve a talaj a bolognai egyetemen tanított római jog tételei alapján, amely szerint a hatalom birtokosa végső fokon a

⁸⁶ SRH. I.

⁸⁷ SRH. I.

⁸⁸ VÁCZY PÉTER: A népfelség elvének magyar hirdetője a XIII. században: Kézai Simon mester (Károlyi-Emlékkönyv. Bp. 1933. 546—63.); Stílusproblémák 374—377.; GERICS JÓZSEF: Adalékok a Kézai Krónika problémáinak megoldásához (Annal. Univ. Budapestin. Tom. I. 1957.).

⁸⁹ SRH. I. 147. Constituerunt quoque inter se rectorem... qui communem exercitum iudicaret, dissidentium lites sopiret, castigaret malefactores, fures ac latrones. Ita quidem, ut si rector inmoderatam sententiam diffiniret, communitas in irritum revocaret, errantem capitaneum et rectorem deponeret, quando vellet.

nép⁹⁰, meg Aquinoi Tamásnak, a nagyhatású filozófusnak Arisztotelész Politikájához írt kommentárjai és a *De regimine principum* című művei révén. Mindamellett talán Kézai is óvatosabb lett volna e valóban merész elvek hirdetésében ha nem támaszkodhatott volna e tekintetben nevezetes magyar alkotmányjogi hagyományokra. Ami ugyanis a hatalmával visszaélő tisztviselőt, megyés ispánt illeti, aki közigazgatási, bírói és katonai tisztséget tölt be a megyében, a II. András-kori Aranybulla már 1222-ben kimondotta a 14. paragrafusban, hogy „ha valamely várispán (-akkor a vármegye legfőbb tisztviselője és egyben legfőbb bírója) az ő ispánságának minőségében nem viselkedik tisztjének megfelelően, vagy tönkreteszi vármegyéje népeit, ha ezt rábizonyítják, akkor az egész ország színe előtt gyalázatosan fosztassék meg méltóságától és köteleztessék az okozott károk megtérítésére.”⁹¹ Az Aranybullának ezt a pontját általánosította Kézai és vetítette vissza a legrégibb időkbe, mint az „ősi alkotmány” egyik sarkalatos pontját, amely így a legtökéletesebb összhangban állott a XIII. század második felében erőteljesen kifejezésre jutó és valóban forradalmian ható népszuverenitás elvével.

Az új államelmélet és az Aranybulla ez összehangolását annál könnyebben tehette meg, mivel az Aranybulla maga is azon a jogi fikción alapul — amit az Aranybulla nyíltan ki is mond —, hogy intézkedéseivel nem új jogrendet akar teremteni, hanem csupán „az ország nemeseinek és a többieknek Szent István királytól megállapított szabadságjogait”, tehát a régi, az ősi jogrendet akarja helyreállítani, „mely némely királyok hatalmaskodása folytán . . . és a saját hasznukat kereső emberek miatt igen sok tekintetben megnyírbáltatott”⁹² idők folyamán.

A helyzeten mitsem változtat az a tény, hogy az Aranybullának ezt a rendelkezését soha nem hajtották végre. A hatalmaskodókkal szemben mégis megvolt a „jogi alap”, amelyet egyúttal ősinek is lehetett minősíteni. S mivel az Aranybulla legtöbb rendelkezését a bárók, a dúsgazdag és hatalmaskodó főurak ellen hozták éppen a „kisebb nemesek és a többiek (!)” védelmében, továbbá a királyi hatalom megerősítésére az oligarchákkal szemben, azért egészen nyilvánvaló a hun-történet szerzőjének politikai pártállása: ő a kismesek és a többiek pártján áll, a király oldalán, mert ebben az időben ezek politikai fegyvertársak a hatalmaskodó főurakkal szemben. Neki ill. osztályának valóban politikai ideálja lehetett a hatalmas Attila király, akivel senki sem mert szembeszállni, de politikai ideálja lehetett az oligarchákkal küszködő Kun László királynak is!

A népszuverenitás elvével ugyanis mind a római jog, mind Aquinoi Tamásnak részben ugyancsak a római jog elveire épülő államelmélete szerint, minden ellentmondás nélkül volt összhangba hozható a monarchikus államforma. Sőt, Aquinoi Tamás szerint a lehetséges államformák közül, a XIII. századi viszonyok mellett, a monarchikus államforma a legjobb. Hogy Kézai korában a kismesség és a városi polgárság, meg a „többiek” számára a partikuláris anarchiával szemben az erős királyi hatalom megvalósítása volt a politikai ideál, az a XIII. századi magyar politikai és társadalmi viszonyok ismerete alapján egészen természetes. Kézai erre a római jogi bázisra utal akkor is, amikor Attiláról azt állítja, hogy őt *more Romano* választották a hunok királyá. Ez a kifejezés alig jelenthet mást, mint hogy a választás a római jognak megfelelően történt, azaz a népszuverenitásnak elvi sérelme nélkül. Végző fokon, Anonymus közvetítésével, a római polgári jogra (*ius civile*) vezetőnek vissza Kézainál a bíró

⁹⁰ Inst. I. 2. 6.: quod principi placuit, legis habet vigorem: cum lege regia, quae de eius imperio lata est, *populus ei et in eum omne imperium suum et potestatem concedat*. Vö. Váczy P. i. m.

⁹¹ MARCZALI H.: A magy. tört. kútfőinek kézikönyve. Bp. 1901. 138., az Aranybulla 14. pontja: Si quis comes honorifice se iuxta comitatus sui qualitatem non habuerit, vel destruxerit populos castris sui, convictus super hoc, *coram omni regno dignitate sua turpiter spoliatur cum restitutione ablatorum*. — A fordítás: Mika S. Tört. Olv. . .

Id. kiad. 134.: *Concedimus tam eis (sc. nobilibus), quam aliis hominibus regni nostri libertatem a sancto rege concessam* . . .

⁹² Id. kiad. 134.: *instituta a Sancto Stephano rege, per aliquorum regum potentiam . . . vel sectantium propria lucra, fuerat in quamplurimis diminuta* . . .

tisztét és feladatát meghatározó mondat is (s éppen ezért ott nem „had”-bíróról van szó!), mely ebben a formában a középkor nagy enciklopédistájára, Isidorusra megy vissza: a bíró elcsendesíti az egyenletlenkedők póreit, megbünteti a gonosztevőket, tolvajokat és útonállókat. (Isid. Orig. V. 14.)⁹³ A hun-történet alkotmánya tehát, mint látjuk, a maga korában filozófiailag is kidolgozott, „modern” álamelmélet, a római jogi tételeknek és az Aranybullára támaszkodó magyar hagyományoknak, azaz egyes rétegek és osztályok politikai és jogi postulatumainak összeötvözéséből állott elő.

Úgy látszik, az „ősi” hun alkotmányos élet megrajzolásában is a magyar viszonyokból indul ki Kézai, amikor a „magyarok” ősi gyűlésbe hívását ismerteti.

E sokat idézett, de következetesen félreértett sorok teljesen értelmetlenek, ha — mint eddig — a táborban (in castris) történő „hadi” (ad exercitum) gyűlésnek értelmezzük. Kézai szerint a magyarokat a kereszténység felvétele előtt, tehát az államalapítás előtt kikialtók gyűjtötték egybe: *hadba* (ez a szó a régi magyarban az együvé tartozók, rokonok, stb. összességét jelentette, amit Kézai itt nem értelemszerűen, hanem pontatlanul, mintegy tükörszóval ad vissza) a *várakban* (és nem a táborban) az isten és a magyar nép nevében, hogy meghallgassák *fegyveresen* (ha ugyanis táborban vannak, minek ezt külön kiemelni?) a közösség tanácsát és rendelkezését. Aki nem jelent meg és távolmaradásának nem tudta okát adni, azt karddal a *helyszínen* lekaszabolták, vagy reménytelen helyzetnek (in causas desperatas) tették ki, vagy szolgaságba taszították.⁹⁴ Hogy a „reménytelen helyzet” mit jelent, azt alább látni fogjuk.

Sajnos, más egykorú forrásból nem ismerjük, hol és hogyan zajlottak le ezek a gyűlések, de *Verancsics* az erdélyi székelyekről a XVI. század első feléből közöl egy olyan leírást, amely lényeges vonásaiban megegyezik Kézai fenti beszámolójával.

Verancsics szerint a székelyek „*fegyveresen* jönnek gyűlésbe, a tehetősebbek körbe ülnek, a többiek pedig körülállják őket, nagy lármával zúgnak és serényen mondogatják, hogy nem érvényesek a határozatok, ha azok nem nyerik meg tetszésüket. Ha pedig akaratok ellenére hoznak valamilyen határozatot, néha ezt is elviselik, de a jogtalanságot visszahárítják arra a javaslattevőre, akinek révén és erőszakoskodására valamilyen szoktaftan megterhelés háramlott rájuk. Ezen így állnak bosszút: mindnyájan csapatosan megrohanják annak a házát és azt földig lerombolják (ez lehet az *in causas desperitas* kifejezés konkrét tartalma); ha pedig valaki történetesen az ő szabadságjogaik ellen, hogy azokat csorbítsa, valami új javaslattal áll elő, az *ilyet karddal veszik üldözőbe és ha elfogják a gyűlés színhelyén nyilvánosan megölik.*⁹⁵

Ebből a leírásból nyilvánvaló, hogy Kézai szeme előtt ilyenféle gyűlés lebeghetett. Csupán az marad kérdéses, hogy a gyűlésnek ez a formája a XIII. század folyamán megvolt-e még a magyaroknál is, vagy a székely szokásokat vetíti vissza Kézai a hun-történetbe és az államalapítás előtti magyar történetbe. Egyáltalán nem lehetetlen, hogy magyar viszonyokat tart itt is szem előtt Kézai, mivel nyilvánvaló, hogy egy kisebb közösség gyűlése lebeg a szeme előtt. A faluközösségek pedig, ha felbomlóban is, még a XIII. században is megvannak. Amennyiben azonban a székelyek gyűléséről mintázta volna mégis a hun-magyarok „ősi alkotmányos életét”, nem igen gondolhatunk az erdélyi székelyekre. Az erdélyi székelyeket Kézai nemigen ismerhette. Megemlíti ugyan a rovásírásukat, de azt nem tartja ősi örökségnek, hanem szerinte azt a hegyek között lakó vlahoktól tanulták. Annak emlékéért azonban Kézai is megőrizte, hogy a székelyek hazája eredetileg nem Erdélyben volt, hanem Pannoniában s csak később költöztek át Erdély hegyei közé. (21. fejr.)

⁹³ Vö. fentebb.

⁹⁴ SRH. I. 147.: Antequam ergo baptizati fuissent Hungari et effecti Christiani, sub tali voce precones in castris ad exercitum Hungaros adunabant: „Vox Dei et populi Hungarici, quod die tali unusquisque armatus in tali loco praecise debeat comparere communitatis consilium praeceptumque auditurus.” Quicumque ergo edictum contempserisset praetendere non valens rationem, lex Scitica per medium cultro huius (!) detruncabat, vel exponi in causas desperatas, aut detruđi in communium servitutem.

⁹⁵ MARCZALI i. m. 415.

Mindamellett Kézai ismerhetett még székelyeket a Dunántúlon. Tolna megyének Fejér megyével határos részén ma is két Székely nevű helység van.⁹⁶

Sőt az akkori Fejérmegye, később Pestmegye területén, *Tárnok* mellett, amely a hun-történet egyik legfontosabb helye a tárnokvölgyi ütközet miatt, Csánki tud egy szintén *Zekul—Zekel* nevű prediumról, amely a helynévadás e jellemzően ősi módja miatt, hogy ti. a pusztá személynév vagy nép, ill. törzsnév válik egyszersmind helynévvé,⁹⁷ igen régi, még X—XI. századi elnevezés lehet.

Kézai továbbá úgy tudja, hogy a székelyek, a hunok maradványai a hun birodalom felbomlása után Csiglébe, azaz kör alakú erődítménybe, táborba (*campus -tábor* és nem *mező*, ahogy a bővebb krónikák értelmezik)⁹⁸ vonultak vissza. Minthogy ő a hun-történet színhelyét mint láttuk kizárólag a Dunántúlra korlátozza, ezt a Csiglét is Dunántúlon kell keresnünk. Valóban több is van belőlük a Dunántúlon is. Az egyik Veszprém megye devecseri járásában *Csögle* alakban,⁹⁹ a másik Somogy megye marcali járásában, Kadar-Kúttól (az egyik hun vezér neve!) északnyugatra, *Csököly* formában.¹⁰⁰ Hogy ezek a székely települések a hun-történet szűkebb szinterétől, a Duna vonalától részben távolabb esnek, az nem zavarja Kézai koncepcióját, sőt ellenkezőleg, a legteljesebb összhangban áll az ő hun-történeti elképzeléseivel. Ezek a hun maradványok ugyanis a Duna menti végzetes ütközetből (Krümbelt-csatája) elmenekültek (erepti per fugae interfigum), s elrejtöztek az ellenséges nyugati népek elől, még a nevüket is megváltoztatva félelmükben hun-ról székelyre (Zaculi).

Kézai tehát bizonyos székely telepeket kétségtelenül ismert még a Dunántúlon s így az sem lehetetlen, hogy a fentebb leírt közösségi életükbe is bepillantást nyerhetett. Ez a közösségi élet azonban nem különbözhetett lényegesen a magyar települések közösségi életétől. Kézai mindenesetre ezt a közösségi életformát, mint primitívet, mint visszamaradt csökevényt az ősi hun-magyar politikai élet uralkodó formájának tekintette s ezzel ismét valami magyart vetített vissza a hun-történetbe.

És itt a fentebb elemzett hun vezérnévsorral kapcsolatban nyomatékosan rá kell mutatnunk arra a hun-magyar ősi alkotmány szempontjából sem lényegtelen mozzanatra, hogy Kézai a hun kapitányok közül egyet sem vezet vissza az ő korában is élő hatalmas nemzetségekre, hanem éppen ellenkezően, valamennyi kapitányt a helynevekből kikövetkeztetett s valószínűleg az ő korában már nem is létező, mindenesetre a politikai életben nem szereplő nemzetségektől származtat. Egyetlen — látszólagos kivételt csak az *Aba* nemzetség képvisel, amely Attila fiától, Csabától származtatja magát. Ezt a még élő, hatalmas nemzetséget azonban mintegy diszkreditálja Kézai és a „keverék, korcs” származás bélyegét sűti rá. Az ő korában is élő nagy nemzetségek közül még hun származásának ismeri Kézai a *Vér Bulcsu* nemzetséget is; pártos álláspontjára azonban jellemző, hogy ezt a nemzetséget a hun-történetben meg sem említi, hanem csak a magyar-történetben a kalandozásokkori *Bulcsu* vezérrel kapcsolatban jegyzi meg, hogy nagyapja még részt vett a németek ellen viselt Krümhelt csatájában, amelyben a „németek” megölték nagyapját, s az unoka *Vérbulcsu* azért olyan elkeseredett ellensége a németeknek: *vér-üket issza, miként a bort, vagy nyárson* (latinul: *veru*) megsűti őket bosszúból. (Kézai 33. fej.)

Mindezek a jelenségek kétségkívül összefüggenek a hun-történet szerzőjének az oli-
archiával és a nagyurakkal szemben megnyilvánuló állásfoglalásával. Kézai tehát még a hun-

⁹⁶ Hogy a középkorban is megvoltak, vö. CsÁNKI i. m. III. 450.: a *Tárnok* mellett Székely helynévre vö. CsÁNKI i. m. I. 34.

⁹⁷ A különböző helységnév-típusokra és azok korhatározó jelentőségére vö. KNIEZSA I.: *Keletmagyarország helynevei* (Magy. Tört. Tud. Int. Ek.) Bp. 1943. 124—127.

⁹⁸ Kézai SRH. I. 162.: *timentes occidentis nationes in campo Chigle... permanserunt — Bővebb Krónikák* (SRH. I. 278.): *in campum Chiglamezei se colligere procurarunt.*

⁹⁹ CsÁNKI i. m. III. 226—227.

¹⁰⁰ LIPSZKY i. m. 114.

történet hőseinek összeválogatásában is következetesen nagyürellesnek mutatkozik: neki — az Aranybulla szavával élve — a „többiek” a fontosak, amint ezt a Magyar Történethez csatolt II. Függelékben a szolgarend sorsáról és történeti átalakulásáról szóló fejtegetései is ékesen bizonyítják.

A hun-történetben megrajzolt társadalmi és politikai viszonyok „rekonstruálásához” Kézai számára a kiindulópont maga a Hun-történet színteréül megtett táj és az ott tapasztalt társadalmi és politikai viszonyok és törekvések. A hun-történetben a vezérnévsor által megélelt, vagy más vonatkozásban a hunokkal kapcsolatban hozott táj ebből a szempontból is sok mindere fényt derít. Helyévaló tehát erre a tájra szociális és politikai szempontból is egy futó pillantást vetnünk.

Érd : IV. László királynak egy 1278-ban kiadott oklevele szerint¹⁰¹ a királyi fegyvernők (terram armigerorum nostrorumam Érd vocam in comitatu Pestiensi . . . nomine vacue terre et habitatoribus destitute) lakatlan földje volt, amelyet éppen ezen a címen Mihály comes fiának és testvérének, Lőrinc mesternek adományoz. Mindenesetre V. Istvánnak egy év nélküli oklevele még lakott földnek említi e helységet.

Keveaszó : V. István egy 1271-ben kelt oklevele szerint¹⁰² Wza fia Péter keweozou-i birtokát halála után a Margitszigeti apácákra hagyja. Hogy azonban eredetileg ez is királyi *várföld* lehetett, arra Salamon Fejér megyei comes 1272-ben kelt oklevele¹⁰³ világít rá, amely szerint a *vallis Kuaza* a maga egészében Fehérvárhoz tartozó *várföld*, s annak egyes részei legfeljebb királyi adományozás révén juthattak magánkézbe.

Tordas : V. István 1272-ben kiadott okleveléből kiderül, hogy a Fejérmegyei Thordos falut a Margitszigeti apácák már 1270-ben megkapták Gregorius de villa Mortunwasara adományaként.¹⁰⁴ Csánki szerint a XV. században szintén a nyulakszigeti apácák birtoka.¹⁰⁵

A Tolna megyei *Kajdacs*-on Csánki szerint nemes besenyők laktak,¹⁰⁶ tehát köznemesek. *Százhalom* szintén köznemeseké volt Csánki szerint.¹⁰⁷

Tárnok (Tárnokvölgy) több, 1268 körül kelt királyi oklevél tanúsága szerint részben a budai várhoz tartozó *várföld*, részben meg királynéi birtok.¹⁰⁸

A Fejér megyei *Veleg* Csókakő várához tartozott, és részben *köznemesi* birtok volt Csánki szerint.¹⁰⁹

A Veszprém megyei *Csögle* (Chygle) falura vonatkozólag rendelkezünk a legjellemzőbb egykorú adatokkal. 1275-ben veszprémi *várjobbágyok* — Rolandus nádor serviensei — laknak itt, akiket IV. Eéla, V. István és IV. László idején különböző hadjáratokban szerzett érdemeikért IV. László király Chygle falusi földjükkel együtt kivesz a várjobbágyaságból és a királyi serviensek — köznemesek — közé emeli őket 1275-ben.¹¹⁰ Csánki szerint¹¹¹ „1488-ban egyetlen nemesek népesítették, akik nem kevesebb mint 26 frt. adót fizettek.”

Ezeknek az adatoknak a vallomása félreérthetetlen és egyértelmű: Attila király hun társadalmában nincsen helye a hatalmas, híres nemzetségeknek.

A fentiek szerint Kézai a magyar hagyományok tudós és politikailag tendenciózus átértékelésével, meg új értelmezésével megteremtette egy, a magyar „őstörténetbe” beágyazott

¹⁰¹ Közölve: SZENTPÉTERI—BORSA: Az Árpád-házi kir. okleveleinek kritikai jegyzéke Bp. 1961. II. 211.

¹⁰² Hazai Okmt. VIII. 371.

¹⁰³ ÁUO. XII. 72.

¹⁰⁴ FEJÉR, C. D. V. 1. 178. Vö. SZENTPÉTERY Krit. Jegyz. 2163. sz.

¹⁰⁵ CSÁNKI i. m. III. 354.

¹⁰⁶ CSÁNKI i. m. III. 397.

¹⁰⁷ CSÁNKI i. m. III. 346.

¹⁰⁸ ÁUO. XI. 581—82.

¹⁰⁹ CSÁNKI i. m. III. 356.

¹¹⁰ FEJÉR, CD. VII. 2. 37. Vö. SZENTPÉTERY—BORSA i. m. II. 123.

¹¹¹ CSÁNKI i. m. III. 226—27.

és a maga módján „bebizonyított” huntörténet kereteit. Mi sem bizonyítja azonban inkább e hun-történet mesterkélt, fiktív voltát, mint az a körülmény, hogy az ily módon megteremtett történeti keretet egy-két mozzanattól eltekintve mindvégig idegen írott forrásokból vett mondai-történeti anyaggal tölti ki. Forrásait Kézai a prologusban maga is itáliai, franciaországi és németországi iratokban jelöli meg általánosságban. A bevezető részben azután névszerint is megemlíti Josephus Flaviust a zsidó nép történetíróját, Isidorus Hispalensist, a középkor spanyol enciklopedikus íróját, továbbá Orosiust, Augustinus kortársát és Viterbói Gottfriedet (+1196), három német császár történetíróját. Legfőbb forrása azonban Jordanes Geticája, amit viszont nem említ. E komoly forrásai ellenére művének történeti értékéről alig beszélhetünk, mivel a mű a maga egészében koholmánynak minősül. Történeti szempontból csupán a keleten maradt magyarokra vonatkozó töredékes megjegyzései érdemelnek figyelmet. Ennek ellenére, saját kora szempontjából nagy jelentőségű mű: történeti mezbe öltöztetett politikai propagandairat az oligarchák széthúzó, partikuláris törekvéseivel szemben a monarchikus, erős, központi királyság megteremtése érdekében. A történeti mintakép ehhez Attila hatalmas alakja; a társadalmi bázis a hun társadalomban megrajzolt demokratizmus alapján a köznemesség és a királyi várnépek, akik a művéhez csatolt II. Függelék szerint — szintén nemesek.

Az utókor szempontjából: a hun-történet e demokratizmusa nagyrészt veszendőbe ment, illetve megszűnt tudatos társadalomformáló tényező lenni, a központosító királyi hatalom azonban később is, főként Mátyás király korában, politikai ideálként idézgette és propagálta Attila hatalmas alakját.

János Horváth

DIE HUNNENGESCHICHTE UND IHR VERFASSER

Eine der meistumstrittenen Fragen der ungarischen Geschichtsschreibung und Literaturgeschichte des Mittelalters ist die Entstehung der Hunnengeschichte. Die Identifizierung des Verfassers dieses Werkes, welches das geschichtliche Bewußtsein des ungarischen Volkes Jahrhunderte lang beeinflußt hatte, wird dadurch erschwert, daß uns die Hunnengeschichte in drei einander verwandten, aber doch nicht übereinstimmenden Versionen überliefert worden ist. Die vorliegende Studie untersucht zunächst die Frage der Autorenschaft und bringt überzeugende Argumente dafür, daß die Hunnengeschichte von Simon Kézai, dem Hofkleriker König Ladislaus' (1272—1290) verfaßt wurde. Verschiedene dynastische und politische Gesichtspunkte schließen die Möglichkeit einer früheren Entstehung aus. Es werden die möglichen Quellen der dreierlei Texte der Hunnengeschichte, die Vorgeschichte des Gedankens der hunnisch-ungarischen Identifizierung, sowie die Problematik der Quellen Kézais eingehend untersucht. Der Verfasser weist darauf hin, daß Kézai mit der gelehrten und politisch tendenziösen Umwertung und Umdeutung der ungarischen Überlieferungen die Rahmen einer in die ungarische „Vorgeschichte“ eingebetteten und auf seine Art „bewiesenen“ Hunnengeschichte geschaffen hat. Daß wir es hierbei mit einer kunstvoll erdachten, fiktiven Geschichte zu tun haben, zeigt sich darin, daß Kézai den historischen Rahmen zum großen Teil mit fremden schriftlichen Quellen entnommenem mythisch-geschichtlichem Material ausfüllt. Die Hauptquellen Kézais zur Geschichte der Hunnen und Attilas waren die Getica des Jordanes, das Speculum von Gottfried von Viterbo, gewisse italienische, vor allem venezianische Überlieferungen und einzelne Elemente der Nibelungensage. Trotz dieser Quellen kann man kaum von einem historischen Wert seiner Arbeit sprechen. Andererseits ist aber die Hunnengeschichte Kézais von der Sicht seiner eigenen Zeit ein Werk von großer Bedeutung: eine politische Propagandaschrift in historischem Gewand gegen die antagonistischen Machtbestrebungen der Oligarchen, und für die Schaffung einer starken zentralen Monarchie. Das geschichtliche Vorbild hierzu ist die grandiose Gestalt Attilas, die gesellschaftliche Basis die auf Demokratismus beruhende hunnische Gesellschaft: der Mitteladel und das Volk der königlichen Burg, das sich nach Kézai ebenfalls aus Adelligen zusammensetzte.

Für die Nachwelt hat der Demokratismus der Hunnengeschichte seine Bedeutung verloren, bzw. hat er aufgehört, ein bewußter gesellschaftsformender Faktor zu sein. Aber die zentralische königliche Macht hat auch später, besonders zu Zeiten des Königs Matthias, die große Gestalt Attilas als politisches Ideal betrachtet und propagiert.